

MOBILITAT I ASSENTAMENT. CONSTRUCCIÓ SOCIAL DELS LLOCS I IDENTITATS ESPACIALS.

Autora: Àngels Pascual de Sans

Barcelona, Catalunya, 27 de setembre de 2015

Paraules clau

Mobilitat espacial / Assentament / Lloc / Identitats espacials

La inscripció espacial de les relacions socials

Premises de partida i objectius

Aquest text parteix d'unes premises inicials, molt elementals, relacionades amb els objectius que es proposa:

1. La primera, òbvia en sociologia, però a vegades negada o oblidada: les persones i els grups socials teixeixen relacions (de signe i intensitat variable) amb altres persones i grups socials. Aquest teixit --aquesta xarxa social-- és necessari per viure, i configura els comportaments dels subjectes socials. També es podria parlar d'una interacció entre individus i entre aquests i les societats a que pertanyen¹. Quan ens desfem d'uns fils, en busquem d'altres. Ens passem la vida intentant nuar i desnudar relacions.

2. Aquesta xarxa social no es produeix en el buit. Té un suport material, hi ha coses que el sustenten. Entre d'altres, el territori. El teixit està territorialitzat. La relació amb el territori, concretada en la relació amb els "llocs" --concepte agafat en primera instància i que caldrà reprendre--, segueix sent important per les persones i els grups socials². Això també és obvi³.

L'objectiu seria entendre aquesta territorialització. Quines són les formes en què la gent construeix els llocs i s'hi relaciona (interacció), personalment i col·lectivament, ja que una cosa no es pot separar de l'altra.

Hi deu haver unes formes de sempre, ancestrals, que permaneixen. Pot ser que hi hagi també formes específiques dels nostres dies.

---

¹ Unes i altres interaccions són relacions que converteixen els 'individus' en 'persones', segons la proposta de Fc. Espinet feta en papers fins aquí inèdits (primavera 2000).

² "(...) the social construction of territory is the complex outcome of a socio-spatial dialectic. In broad terms, society is structured by three spheres of activity (political, social and economic), which are articulated via a series of mechanisms (...). the practice of these social relations is necessarily constituted, constrained, and mediated through space, and will vary according to the geographical scale of operation. The combined effects of society and space produce the structure of the locale, which is the complex outcome of evolution through time and space. The influence and actions of structures, institutions, and agents are experienced and implemented through the locale." (Wolch; Dear, 1989, p. 11)

³ I fa pensar en el que diu Ramon Barnils, fent referència a Josep Carner, en el pròleg al llibre de Miquel Alberola i Vicent Martí *Fuster sabàtic* (Altea, Aigua de Mar, 1994, p. 11): "Terribles són els dies en què l'obvietat no és obvia; (...)."

Les noves formes (si és que són noves) en què els llocs condicionen i són condicionats deuen estar ja prou ben estudiades pels savis del MPC (Harvey i altres) i per altres acadèmics (Massey --no el Douglas S. sinó la Doreen). Aquí es tractaria de fer-ho d'una manera més "vivencial". Un intent.

Com a cosa afegida a això, es tractaria d'aportar aquest punt de vista a l'estudi de la localització espacial humana. I així és com es vindria a parar a l'estudi de la mobilitat, convertit ara en l'estudi de la successió de llocs, amb les estades i els moviments. Això enllaça encara amb tres noves premisses:

3. Normalment s'estudia la migració d'una manera que pot ser interessant però que sovint és residual: com a part de l'estudi del mercat de treball, o com a part dels estudis de població (variació dels efectius i característiques de la població), o detectant els problemes socials que pot generar, de cara a una intervenció política o humanitària. Però rarament s'entra pròpiament en l'estudi del fenomen social de la mobilitat⁴. I, quan s'hi vol entrar, s'acostuma a fer d'una manera brutalment simplificada: s'estudia la migració, volent-ne esbrinar els motius laborals, familiars, polítics, econòmics. Més que una manera simplificada, es podria dir que aquesta és una manera absurda⁵. La migració és una qüestió plena de sentit dintre de la vida de les persones. I no pas per les conseqüències --tot i que també per elles-- sinó ja per la complexitat del procés mateix de presa de decisió o de desencadenament --quan la decisió és més emmascarada. (La mateixa complexitat, d'altra banda, que la permanència, sigui igualment resultat d'una decisió explícita o més emmascarada, o pura inèrcia.) La migració respon generalment a un complex de raons i sentiments de difícil accés, que caldria abordar amb molta prudència i d'una manera més global.

4. Els moviments migratoris no són actes discrets i puntuals sinó esdeveniments en el temps, eventualment com a successió de desplaçaments.

5. La mobilitat i la migració s'han de considerar junt amb el fenomen de l'assentament. No es pot entendre, ni concebir, la mobilitat sense un punt de partida i un punt d'arribada on radica la persona abans i després del seu moviment. Ja deia Bachelard (1938) que tot concepte científic

---

⁴ Val a dir que hi ha raons que faciliten la mancança. Per una banda, la dificultat de disposar de dades consistents en aquest camp, dificultat major que en l'estudi d'altres fenòmens bàsics de població, com la natalitat, la fecunditat i la mortalitat, amb major abundància de fonts d'informació, especialment d'ordre estadístic. I a això s'afegeix el fet que les dades disponibles sobre migració permeten anàlisis transversals molt més que no pas longitudinals. Encara que, com diu Robinson (1996, p. xxiii), "(...) geographers are increasingly incorporating an explicitly temporal --even biographical-- element in their migration work rather than simply relying upon frozen snapshots of circumstances at one point in time". I, potser d'una manera una mica optimista, assenyala també (p. xiv): "The absence of a sustained tradition of migration research within demography has undoubtedly left the field open to be inherited by others. In turn, the fascination which geographers have with movement, patterns, distance and flows, and with the issue of how these are both shaped by and shape the environments within which they take place, all explain why geographers were ideally placed to capitalize on this relative neglect."

⁵ La manera com es tracta sovint la migració és tan absurda com seria estudiar el tema de la construcció d'una casa dient que la gent ho fa: per viure-hi dintre; per ficar-hi la família; per quedar bé davant els amics; perquè es disposa d'uns diners; perquè s'està fart de viure on es viu o amb qui es viu; etc.

O bé estudiar la decisió de tenir un fill dient que pot ser: perquè a algú li agraden les criatures; perquè la dona ha quedat prenyada; perquè el fill el (la) cuidi quan sigui vell(a); per perpetuar-se; per deixar el seu nom; perquè tothom ho fa; per deixar la seva herència; etc.

D'aquesta manera, ens quedaríem en aspectes parcials i sovint accidentals d'aquestes qüestions.

s'havia d'associar al seu anticoncepte.

La interacció espai / subjecte social

Cada cosa és deutora, si no fruit, del temps i de l'espai que la sustenten. Així ocorre amb totes les manifestacions de l'esperit humà, des de les més banals a les més sublimes: les arts, la ciència, la tècnica, el llenguatge, la literatura, etc. Es pot dir que les persones són doncs deutores del temps i de l'espai en que viuen.

La vida de les persones --i també la dels pobles-- transcorre per uns certs espais físics. Els subjectes socials estableixen amb aquests espais físics unes relacions, que són de caràcter, d'intensitat i de signe variables. En un espai s'hi pot estar, passar, entrar, sortir, i tot això amb moltes modalitats. Normalment, la vida està estretament lligada als espais per on ha transcorregut i on s'ha inserit⁶.

Espai i lloc són dues coses diferents. L'espai és indeterminat, el lloc és acotat, és part d'una cosa més englobant. Aracil (1995) ho expressa bé quan diu que un lloc contrasta amb altres llocs. I que en la noció de lloc hi ha implícita la noció de límit. En la noció d'espai, no.⁷ Un geògraf cultural, Mike Crang, diu que la diferència entre el concepte d'espai i el de lloc ve donada per l'engruiximent de l'espai pel temps. A diferència de l'espai, els llocs tindrien passat i futur, i aquesta temporalitat és la que actuaria com a element de lligam entre les persones⁸.

El lloc influencia les persones, incideix en les seves vides. I les persones, les seves vides, influencien els llocs per on transcorren⁹. O potser el que influencien és la **construcció personal i social** d'aquests llocs. Això inclou, evidentment, la seva transformació material, la transformació material dels llocs. De la mateixa manera que la influència dels llocs sobre les persones i els grups socials es deu tant a les seves característiques físiques com a les socials.

I el que es diu de les persones es podria dir dels collectius --unitats domèstiques, pobles-- que, actuant com a tals, es converteixen en agents socials¹⁰. El lloc social, és precisament això, una

---

⁶ "Ése es el drama, mi querido Reis, tener que vivir en algún lugar, comprender que no existe lugar que no sea lugar, que la vida no puede ser no vida, (...)"

José Saramago, *El año de la muerte de Ricardo Reis*, B, Seix Barral, 1985, p. 128. (ed. original: *O Ano da Morte de Ricardo Reis*, Lisboa, Caminho, 1985)

"Vivre, c'est passer d'un espace à un autre, en essayant le plus possible de ne pas se cogner."

Georges Perec, *Espèces d'espaces*, París, Galilée, 1974, p. 14.

I, més acadèmicament, " (...) 'space' has to be both an object of research and a meaningful constituent of 'social processes', and processes can only be social if they involve human action at some point." (Werlen, 1993, p. 1)

⁷ Perec pren la noció d'espai en un sentit equivalent al que aquí es dona al lloc: "il n'y a pas un espace, un bel espace tout autour de nous, il y a plein de petits bouts d'espaces (...)" (ob. cit, p. 14).

⁸ Mike Crang, *Cultural Geography*, Londres, Routledge. Extret quasi literalment d'una nota de la ressenya que Perla B. Zusman fa del llibre de Crag a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 34, 1999, pp. 253-256. La nota és a la pàgina 254.

⁹ El riu d'Heràclit, on ningú es pot banyar dues vegades. Així el lloc ha canviat amb el pas o l'estada d'una persona, ja no és el mateix lloc, i la persona també ha canviat pel pas o l'estada en el lloc.

¹⁰ "We can thus put forward the hypothesis that the physical world is also symbolically structured by the social world, and that this symbolically 'charged' physical world also structures social actions. (Werlen, 1993, p. 181)

construcció col·lectiva sobre un substrat físic. I això actuant al llarg del temps. El lloc individual (o personal) sovint està estretament lligat a un lloc social, però no necessàriament.

Es tracta de relacions bilaterals (multilaterals?), interactives. Amb la interacció amb els subjectes socials, els espais físics passen a ser espais socials. Passen a ser **espais viscuts**¹¹, és a dir, llocs socials o, simplement, **llocs**¹². I, a la seva vegada, els espais, en el seu procés de conversió en llocs, incideixen sobre els subjectes socials, a través de múltiples vies¹³. Un lloc no és un lloc sense unes persones que l'habituen o que, si més no, el prenen en consideració.

I com incideix una persona o un grup sobre un lloc? La petjada. I el rastre al llarg del temps. Magris diu que l'espai és temps quallat (1999, p. 238). A desenvolupar. El lloc seria la inscripció de la història col·lectiva i de les històries individuals i personals en l'espai. La història penetra lentament a la geografia, diu el mateix Magris, p. 233. [A confrontar amb una diferent forma de dir el mateix que es cita abans, com afegit: Crang. Veure citació a punt 1 del text de Salvador de Bahia, i, si ho uso, afegir a bibliografia]

De moment: "(...) M'estimo els espais on construeixo. M'agrada veure la vida apoderant-se dels edificis, dels espais. (...)" Peter Zumthor, (Basilea, 1943), arquitecte, entrevistat per Ignasi Aragay (Barcelona), *Avui*, 17.04.99.

Interessant també l'expressió d'altres cultures: "In Aboriginal belief, an unsung land is a dead land: since, if the songs are forgotten, the land itself will die. To allow that to happen was the worst of all possible crimes, (...)"¹⁴.

La relació amb els llocs està mediatitzada pels altres, en totes les seves formes (persones, institucions). I es produeix en un context global: teixit social, xarxa social, condicions sociopolítiques, camp cultural global.

Tot això formant una unitat que es va repetint en els diferents espais acotats implicats en la història de cada subjecte social.

La percepció individual i col·lectiva d'un espai és un element de la construcció del lloc. (Aquí caldria considerar la importància que adquireixen els *topants* físics, que es carreguen de sentit

---

¹¹ Els historiadors utilitzen aquest concepte, o al menys utilitzen l'expressió.

¹² "I hold space to be (...) an order of co-existence. Space is nothing at all without bodies, but the possibility of placing them." (Leibniz, citat per Werlen 1993, p. 1)

¹³ Una imatge literària suggeridora d'aquesta interrelació la dona aquest text de Borges:

"Un hombre se propone la tarea de dibujar el mundo. A lo largo de los años, puebla un espacio con imágenes de provincias, de reinos, de montañas, de bahías, de naves, de islas, de peces, de habitaciones, de instrumentos, de astros, de caballos y de personas. Poco antes de morir, descubre que ese paciente laberinto de líneas traza la imagen de su cara." (Jorge Luis Borges, citat per Claudio Magris a l'inici de *Microcosmos*, B, Empúries/Anagrama, 1999, p.6 (or. italià *Microcosmi*, 1997). Corregida una errada de la citació, amb l'edició castellana de la mateixa obra (B, Anagrama, 1999, p.9).

¹⁴ Bruce Chatwin, *The songlines*, Londres, Vintage, 1998, p. 52. (Primera edició anglesa: Jonathan Cape, 1987).

per la percepció dels humans -i segurament d'altres éssers vius. Un riu, una muntanya, una vall, una plana, un penyasegat, una roca en el mar. Amb el pas del temps, la història dels qui poblen un espai dóna a aquests topants la categoria de punts de referència i a vegades de símbols, formant-se així una història específica, radicada en un lloc definit). Observació i categories mentals, tot interconnectat en un moviment de doble sentit¹⁵. L'observació es fa des d'una teoria, agafa sentit en referència a un marc categorial teòric, i aquest es nodreix i reconfigura per les observacions.

La successió de llocs

Els llocs que incideixen en la vida de les persones poden fer-ho simultàniament, intersecant-se, però també sovint es succeeixen al llarg del temps, amb uns períodes variables de superposició. Uns llocs queden enrera i n'apareixen de nous. Els que queden enrera deixen, però, la seva empremta, el seu rastre i el seu pòsit, més o menys important i més o menys evident. L'impacte dels llocs nous a vegades sembla haver esborrat els anteriors, que queden com a capes soterrades per noves aportacions. Però els estrats inferiors hi són, i constitueixen la base sobre la que s'assenten els nous¹⁶. I això a vegades fins a tal punt que el primer indret és el referent bàsic. Els indrets de la infantesa, d'una infantesa que no caduca, encara que en les successives revisions del record els llocs es vagin transformant. Calvino ens en dóna un bon exemple, amb la Venècia de Marco Polo¹⁷. I Magris (1999) hi coincideix¹⁸. Cal comptar, en tot això, amb la passivitat de l'objecte fabulat.

---

¹⁵ Umberto Eco, *Kant i l'ornitorinc*, B, Destino, 1999. (refer. indirecta, tret de comentari a l'*Avui* 10.06.99)

¹⁶ A vegades la incidència es produeix en unes capes subtils de la consciència:

"La música, los estados de la felicidad, las mitologías, las caras trabajadas por el tiempo, ciertos crepúsculos y ciertos lugares, quieren decirnos algo, o algo dijeron que no hubiéramos debido perder, o están por decir algo; esta inminencia de una revelación, que no se produce, es, quizá, el hecho estético." Jorge Luís Borges, conte dins *Otras inquisiciones* (en referència a la Xina), reproduït per Joan F. Mira en l'article "Xinesos" a *El Temps*, núm. 577, 10.07.95.

¹⁷ Marco Polo conversa amb l'emperador:

(...)Era l'alba quando disse: -Sire, ormai ti ho parlato di tutte le città che conosco.

-Ne resta una di cui non parli mai.

Marco polo chinò il capo.

-Venezia, -disse il Kan.

Marco sorrise. -E di che altro credevi che ti parlassi?

L'imperatore non batté ciglio. -Eppure non ti ho mai sentito fare il suo nome.

E Polo: -Ogni volta che descrivo una città dico qualcosa di Venezia.

-Quando ti chiedo d'altre città, voglio sentirti dire di quelle. E di Venezia, quando ti chiedo di Venezia.

-Per distinguere le qualità delle altre, devo partire da una prima città che resta implicita. Per me è Venezia.

(...) (p. 94)

(Italo Calvino, *Le città invisibili*, Torí, Einaudi, 1972, p. 94)

¹⁸ "La pantalla s'apaga, s'empassa els anys que desapareixen com un tren a dins d'un túnel, i si vas del Cafè San Marco a l'església del Sagrat Cor al carrer del Ronco, passant pel Jardí per respirar una mica d'aire fresc, travesses boscos, llacunes, ciutats, muntanyes, neus, mars i t'adones que allà ja hi era tot, des del principi, i que si més tard, en algun altre lloc, t'has aturat en una clariana o t'has fixat en una llum o en una costa, és perquè l'has reconegut i ja l'havies trobat al Jardí." (p. 292)

Aquí caldria considerar el paper de la memòria¹⁹, per una banda, i l'estabilitat dels vincles, per l'altra. I no només de part de la persona en qüestió sinó també de part dels altres. En efecte, deixar un lloc és diferent segons si el substrat queda només en la pròpia consciència o queda també en la dels altres. Si és una memòria compartida o no. Hi deu intervenir precisament el grau en què s'ha incidit sobre el lloc. Aquí, com en tot, la vida d'una persona no és només el seu propi fruit sinó també el fruit dels altres²⁰.

La identitat espacial o geogràfica

En una primera instància, interessa la relació de les persones amb els llocs amb els quals tenen algun contacte, d'una manera general. Però hi ha uns llocs que marquen les persones més que d'altres, i unes persones marquen els llocs més que unes altres. Alguns llocs, només alguns, defineixen el què se'n podria dir la **identitat geogràfica** de les persones. Són els llocs amb els quals cadascú estableix uns lligams singulars, que converteixen el lloc genèric en lloc propi. Propi en el sentit de proper, de pròxim, més que no pas en el sentit de possessió. No hi ha exclusivisme, no hi ha exclusió, o no caldria que n'hi hagués, en principi. Evidentment, això demana una certa intensitat de relació, sigui d'amor sigui d'odi --altres?: por? Però no té sentit fer-ne objecte de sentiments com l'orgull o el despreci, que s'apliquen més aviat a accepcions tronades de patriotisme.

Pensar si val la pena parlar d'identitat geogràfica o seria millor parlar de **pertinença**. Però sembla que no expressa tant bé la reciprocitat de relació. Una altra possibilitat, millor, seria parlar d'**identificació** geogràfica o territorial. Això darrer expressa millor que no es tracta d'un tret fixat, sinó que es construeix en un procés, que és modificable. És menys essencialista. (Potser la pertinença posa l'accent més aviat sobre el lloc i la identificació més aviat sobre la persona. I, al mateix temps, potser identitat posa massa l'accent sobre la diferència.

Un dels aspectes de la interacció entre persones i llocs és doncs la configuració de la identitat espacial (geogràfica?). No és l'únic. Segurament és el més complex. D'on és una persona? I un grup social? Un poble? És un tema amb molt debat ideològic associat i amb moltes repercussions²¹.

"El mite no té edat ni lloc."²² Però les persones sí. Ocupem-nos del lloc. Les persones tenen lloc. No són ubiqües ni etèries. El que no és simple és establir quin és el lloc (o els llocs) de cada persona o de cada col·lectiu de persones²³. Un lloc en un temps, de manera que en perspectiva

---

¹⁹ Els historiadors parlen molt de "llocs de la memòria".

²⁰ Com deia l'escriptor gallec Manuel Rivas (*Música per a camaleons*, Canal 33, 15.03.99), hi ha una memòria individual i una memòria col·lectiva. Tot paisatge, sigui urbà o rural, existeix com a paisatge mental. Les persones que van viure i passar per allà van deixar la seva empremta.

²¹ "Chacun marque ainsi, tout au long de ses errances, un territoire, réceptacle d'échanges symboliques et garant de l'unité identitaire de l'homme qui déploie de telles stratégies afin de combattre l'éparpillement, l'éclatement que lui proposent ces séries de lieux étrangers les uns aux autres. Cette proximité avoisinante ne repose sur la relation spatio-temporelle que par l'irruption de ce troisième terme: l'identité"

Tarrius, A. (1992) "Circulation des élites professionnelles et intégration européenne", *REMI*, 2, 27-55, p. 39.

²² Gonzalo Suárez, entrevistat per Elisabet Cabeza a l'*Avui* del 4.05.96, p. 47, a propòsit de la seva adaptació del "*Dr. Jekyll i Mr. Hyde*" de Stevenson en la pel·lícula *Mi nombre es sombra*.

²³ Aracil (1995) diu que el lloc propi d'algú és el seu "home" (en anglès), i ho expressa així perquè segons ell

temporal una persona pot tenir una successió de llocs, amb un pas generalment gradual d'un a un altre, encara que també pot ser que es desplaci conservant com a lloc propi un lloc anterior i/o que simultanegi dos o més llocs. Tampoc és simple saber fins a quin punt el lloc és un lloc geogràfic, físic, o un lloc que pertany a l'imaginari individual o col·lectiu. I fins a quin punt, en l'època de trencament de distàncies i connexió planetària dels que estan connectats, s'aguanta la importància del substrat físic com a suport i referència. (Els webs són anomenats també sitis. I es navega entre ells. Són llocs.²⁴)

Quan es tracta de col·lectius, de pobles, potser es pot parlar d'identitats territorials. (El paper del territori en la configuració de comunitats: de moment almenys, sembla força important. I no cal dir que tot el funcionament polític pren com a base el territori: en democràcia el vot és territorial, el poder tribal, feudal, reial, etc. també ho és, la justícia aplica les lleis del país propi o les del país d'on és ciutadà el subjecte, etc.) Però segurament la identitat territorial no es pot deslligar d'una cosa que se'n podria dir identitat cultural. Tot plegat, és el controvertit tema de la **identitat** 'tout court'. (Fc: els bergistans ja eren al Bergadà al segle V aC. I els ausetans a Osona)

En aquest punt cal prendre una opció. Una cosa sembla clara. És difícil tractar alhora el tema de la identitat geogràfica de les persones individuals (amb els seus grups elementals) i el de la identitat dels grups socials majors i dels pobles, tot i l'estreta connexió existent entre ambdós temes de recerca. I Malgrat la importància evident del segon tema, prendré el primer, fent les referències necessàries (possibles) a l'altre. A part d'altres raons (com que és un tema complex -- i de moda--, especialment quan toca també la qüestió cultural, i amb gran component històric on no vull ni puc entrar), em sembla que el tema de la identificació geogràfica tal com aquí es defineix s'escau més pròpiament als individus i grups socials "menors" que no pas directament als pobles²⁵, subjectes aquests d'una identitat de major abast, identitat social, cultural i a voltes política (nacional o no). (No cito la identitat ètnica, perquè em sembla que en general, socialment parlant, és un muntatge per esquivar o diluir identitats culturals i polítiques.)

Deia Isabel-Clara Simó al final d'un seu article (Avui 16.07.99): "La pàtria no fa l'home; l'home fa la pàtria". Doncs es podria contraposar (relativament) que la persona fa el lloc, però també el lloc fa la persona. I més poèticament Joan Maragall a *Elogi de la paraula* [25] es refereix als "homes que la terra mateixa s'ha fet en el seu amorós esforç" i que s'expressen amb "l'única

---

"llar" seria reductiu (perquè suposa foc? Verificar-ho amb Corominas). "Domus", llatí, també serveix.

"Home" és una forma de separació i una forma de relació. Si es posa èmfasi en la idea de separació, es converteix en búnker; si es posa en la idea de relació, és una pista.

Hi ha contrast entre dins i fora, i el contrast implica valor. Només es reconeix com a propi el que té valor.

El "home" és una prolongació que hom es fa del propi cos.

Està tancat en uns límits (parets), però hi ha portes i finestres, que poden estar obertes o tancades. El control el té qui té aquell àmbit (des de dins, a diferència de la presó, on el control és a fora). Donar les claus és donar el recinte.

Qui té el control fa la tria (triar-ho tot és equivalent a no triar res, i la inversa). Triar és destriar.

Dins el "home" hi ha varies persones. (El "home" unipersonal és un límit.) Classificades com a propis o aliens (estrany). (Fc: foraster, de "fora estar")

Igual que el poble és lloc i és una gent, "domus" vol dir gent i vol dir lloc.

Una reflexió posterior sobre el tema, suggerida per la lectura del capítol 11 del *Tao Te Txing* de Lao-tse: portes i finestres són l'absència de paret, la no-paret, i del no ser els hi ve la importància.

²⁴ Nota de Francesc Espinet.

²⁵ "Location is only socially relevant --and this is crucial-- when filtered through the frames of reference that orient individuals' conduct." (A. Giddens, prefaci a Werlen, 1993, p. xv)

expressió universal (...), aquella tant variada com la varietat mateixa de les terres i llurs gents".

D'entrada, lloc propi i propietat --en termes jurídics-- del lloc són coses diverses, que no tenen res a veure. Bé, alguna cosa sí, però relativa. Allò que posseixo en termes jurídics de propietat em pot vincular a un lloc. Però el vincle amb el propi lloc és bàsicament d'un altre ordre. És clar que hi ha una aspiració a tenir la propietat jurídica d'allò que es percep com a possessió pròpia. I que la propietat pot ser un factor de vinculació a un lloc. Quan es tracta de col·lectius, la cosa encara es complica²⁶.

La identitat geogràfica no és una cosa fixada una vegada per totes. No va lligada de manera estricta al lloc de naixement. Pot canviar al llarg de la vida d'una persona. I es pot matisar.

La identitat espacial o geogràfica es pot anar modificant, segons la relació amb els llocs de la vida. Els llocs acompanyen el subjecte social tot al llarg del seu moviment, de la seva trajectòria (real o virtual, en el sentit clàssic del terme).

Es podria distingir una identitat geogràfica o pertinença geogràfica originària d'una adoptada posteriorment.

Fins aquí, s'ha parlat de la identitat geogràfica de les persones (i de grups socials menors). A la seva vegada, aquestes construeixen la identitat social dels llocs. Se'n parlaria més endavant, a construcció/deconstr. de llocs.

Tipologia d'espais i llocs

En el joc d'interacció intervenen no només els espais per on transcorre la vida, materialment, físicament parlant. També hi ha altres espais de referència, espais dels quals s'ha rebut algun tipus d'estímul, per alguna de les vies de comunicació possibles: espais del que algú ens ha parlat, o sobre el que hem llegit, o hem vist unes fotografies, un reportatge, una pel·lícula, una obra de teatre, hem sentit una música o hem rebut alguna altra forma de sensació. I hi ha també espais simplement imaginats o potencials.

A banda dels espais físics, reals o virtuals, hi hauria els espais abstractes (o simbòlics?): la pàtria, la terra, el país, el poble (en el doble sentit), la nació, la terra promesa. (I els monuments?) A vegades deu ser difícil de destriar un espai físic d'un espai abstracte. Segurament és que l'espai abstracte sovint fa referència a un espai concret. Els llocs abstractes ja formen part del què es tracta d'estudiar.

Atenent a la trajectòria vital de les persones, amb la intervenció del pas del temps, hi hauria:

---

²⁶ Els mallorquins s'exclamen que els alemanys compren l'illa, que és un cercle del seu lloc propi. I els alemanys volen exercir els seus drets de propietat sobre l'illa.

I els pobles indígenes dels Andes colombians paguen amb la seva vida la reclamació d'ús de les terres dels seus ancestres, de les quals no tenen la propietat jurídica però senten com a pròpies. (*Avui*, 21.12.91, crònica des de Bogotà de Carmen Caycedo.) I és només un exemple.

-lloc de naixement

-lloc d'origen (no és necessàriament el de naixement)

(el lloc de naixement i sovint també el d'origen són llocs que tenen unes característiques especials, perquè són llocs en la determinació dels quals la persona no té cap mena d'intervenció, a diferència del que ocorre amb llocs posteriors)

-llocs presents (actuals; pot coincidir o no amb els anteriors))

-llocs deixats (passats; la "distància" temporal d'aquest passat no es deriva òbviament d'un temps físic²⁷)

. recordats ;

. oblidats / soterrats ; (Fc: psicoanàlisi, etc)

-llocs projectats

. pensats

. somniats (desitjats?) (la terra promesa)

. temuts

Atenció:

. Llocs passats: passat no vol dir que no tingui vigència, que no actui en algun nivell de la consciència, més evident o més soterrat, i sotmés a possibles modificacions en el record.

D'altra banda, respecta als llocs del passat, s'ha de tenir en compte el següent: La capacitat d'imaginació i de fabulació de l'ésser humà és molt gran. Per això a vegades, paradoxalment, l'absència d'una persona o d'una cosa (el lloc en aquest cas) resulta més forta, més densa, que la presència. El buit és més dens qu'el ple. L'absència fa l'absent més present que la presència²⁸. Passa amb els absents, els morts, els llocs del passat. Ara bé, és una fabulació que pot implicar, i molt, el sentiment però que té la debilitat de no comprometre a res, o a molt menys que la relació directa. Amb algunes excepcions.

. Llocs projectats: ho poden ser per una cosa concreta o bé genèricament. Es pot pensar en un lloc com a lloc per descansar, o per evadir-se o per tenir una aventura, o per viure quan les obligacions es redueixin o cessin (jubilació o altres formes menys codificades), o per morir i/o ser-hi enterrat.

. I el lloc d'origen, com es deia, no és per definició el lloc de naixement. Es pot néixer en un lloc d'una manera accidental, o bé haver-lo deixat molt d'hora. Margueritte Yourcenar ho expressa així: "El veritable lloc de naixença és aquell on per primera vegada un s'adreça a si mateix un cop d'ull intel·ligent (...)"²⁹ I, ja en clau poètica, Antonio Machado expressa la seva vinculació

---

²⁷ "(...) Sabe, no obstante, Ricardo Reis, lo poco que valen nostalgias de este tipo, es cuestión de hábito, el hábito se pierde, el hábito se adquiere, lleva tan poco tiempo en Lisboa, menos de tres meses, y ya Río de Janeiro le parece el recuerdo de un pasado antiguo, tal vez de otra vida, no la suya, otra de las innumerables (...)" José Saramago, *El año de la muerte de Ricardo Reis*, B, Seix Barral, 1985, p. 178 (ed. original: *O Ano da Morte de Ricardo Reis*, Lisboa, Caminho, 1985.)

²⁸ Inspirat en un comentari de Vicenç Llorca presentant el seu llibre *En absència de l'Àngel*, llibre escrit arran de la mort de l'escriptor i editor mallorquí Miquel Àngel Riera. *Avui*, 15.05.00, crònica d'Enric Vila.

²⁹ *Memòries d'Adrià*, Barcelona Laia, 1983, p. 36 (ed. or. fr.: Librairie Plon, 1958).

bàsica a un lloc a través de l'amor: "Mi corazón está donde ha nacido, / no a la vida, al amor, cerca del Duero...³⁰", si bé uns anys abans havia escrit: "(...) /en estos campos de mi Andalucía, / ¡oh, tierra en que nació!, cantar quisiera.³¹" I els aborígens australians diuen que la pròpia terra és aquella en la qual a hom no li cal preguntar³². [I fent el salt excessiu al concepte 'pàtria', hi ha qui diu que "la pàtria és allà on un se sent bé"³³.]

La identitat geogràfica d'una persona no està lligada al lloc de residència. Més ben dit: ho pot estar, però no és una relació mecànica. D'altra banda, la correspondència entre lloc on s'està i lloc d'identificació no suposa res respecte a la qualitat de la inserció d'una persona en un lloc. Es pot ser kurd a Alemanya o català a Mèxic, i ser alhora un bon ciutadà alemany o mexicà. Es pot ser alhora català i mexicà? En el terreny de la ciutadania les lleialtats poden ser dobles; en el terreny de la identificació o la pertinença, potser també, però és més difícil i segurament hi ha una jerarquia³⁴.

Es podria distingir també entre:

- lloc d'origen (lloc de naixement o no)
- lloc de referència
- lloc d'elecció
- lloc de residència.

Poden coincidir total o parcialment, o no coincidir. El lloc de naixement i el de residència són els que es defineixen sense intervenció del subjecte. Els altres llocs són més "subjectius". A les hores, mentre tothom té un lloc de naixement --encara que en sigui ignorant-- i amb més o menys precarietat tothom té un lloc de residència --o espai de vida o territori de nomadisme--, pot ocórrer que hi hagi gent que no tingui lloc(s) de referència o d'elecció.

En una classificació dicotòmica, més endavant es parla de llocs d'heretatge i de llocs d'adopció (o d'elecció, en versió més lleugera). També hi hauria els llocs d'assignació. Això seria segons el criteri del joc entre la voluntat pròpia i l'intervenció aliena amb capacitat de decisió³⁵.

---

³⁰ *Los sueños dialogados*, II (Sevilla, 1919) a *Poesías completas*, Madrid, Espasa Calpe, 1928, p. 318.

³¹ *Campos de Castilla*, CXXV (1907-1917), del mateix recull de la nota anterior, p. 177.

³² Bruce Chatwin, *The songlines*, Londres, Vintage, 1998, p. 56. (Primera edició anglesa: Jonathan Cape, 1987)

³³ Charlotte von Mahlsdorf (Lothar Berfelde), conegut travesti alemany, de 69 anys, que decideix anar-se'n d'Alemanya i instal·lar-se a Suècia després d'un atac d'extremistes de dreta al museu que ell havia creat a Mahlsdorf, a la perifèria de Berlín. Segons notícia a *l'Avui*, 4.04.97.

³⁴ El tema de la doble nacionalitat, del doble passaport, és delicat. Si la nacionalitat i el passaport només es refereixen a drets i deures ciutadans --i estrictament crec que és així--, va bé. Però la gent associa més coses a la nacionalitat, hi associa una **tria** de pertinença. I potser alguns estrangers a França o a Alemanya, per ex., no volen ser francesos ni alemanys (Miguel Siguan, *Avui*, 21.02.1999), però volen viure com a ciutadans del país. Potser això també és una forma d'identitat geogràfica, i justament d'això es parla aquí. Ser francès o alemany ja entra en el tema de la identitat social, col·lectiva. Tot es barreja.

³⁵ Claval (1998, p. 15), dintre de la ciutat amb pluralitat de cultures, distingeix uns àmbits segregats, i els classifica a la seva vegada en colònies i guetos: "(...) des colonies, où ceux qui désirent vivre ensemble se

Pot ser que es tingui més d'un lloc de referència, i potser d'elecció, simultanis. Sovint formaran una gradació. I aquests llocs poden ser llocs on no s'hagi estat físicament mai, llocs en la distància. Això es produeix a través dels relats, dels llibres, fotografies, cinema, etc., i ara hi ha també una manera que se suposa més imbricada (no és tan clar) via connexions electròniques (internet i altres).

Els llocs es deuen poder qualificar encara altrament, per exemple segons la sensació produïda: paisatges de la por, de la nostàlgia, del plaer (bellesa, etc), de l'esperança, de l'angoixa. Aquí he fet el salt de "lloc" a "paisatge", concepte no usat fins aquí. Deu ser que lliga millor amb el tema de les sensacions. Caldrà tornar-hi.

I llocs per un mateix i llocs per altri. Això és una mica enrevessat. Hom pot tenir els seus llocs privadíssims, només per ell. Però el lloc de pertinença social ha de ser alhora per un mateix i reconegut per altri, encara que només sigui per uns pocs. I el lloc geogràfic també? Aquest és el límit de la subjectivitat en aquestes qüestions.

Atenció: També es podrien classificar no des del punt de vista del subjecte social sinó des d'una òptica exterior. Llocs construïts per altres instàncies: per les relacions econòmiques, pel poder polític, per la religió, per col·lectius cívics, ...

I per les seves característiques: llocs de trobada, llocs de poder, llocs standard, no-llocs, llocs de pas (ponts), llocs fronterers,...

I l'enlloc (cap lloc)?³⁶

I la utopia, la u-topia? (U-topies: no-llocs³⁷). La utopia és el no-lloc, etimològicament, però també podria ser la dispersió absoluta de la idea de lloc. Un lloc a tot arreu, sense acotacions, és un no-lloc.

O bé la utopia com a lloc sempre més enllà, que vindria a ser com a camí.³⁸

I el buit. El buit que no és el no-lloc sinó un lloc apte per sustentar coses.

El camí també pot ser considerat un lloc. Es pot pensar en les excursions, en les passejades recurrents, en els viatges de viatger autèntic. Potser, segons com, el camí és més important que el lloc final, on no se sap si s'arribarà (viatge a Itaca). Evident en el cas dels llocs somniats, i de

---

regroupent, et des ghettos, ou des gens se trouvent paqués contre leur volonté par suite des pressions exercées, par des voies légales ou illégales, par le reste de la population.

³⁶ Diu Carles Hac Mor: "Si no volem anar enlloc, qualsevulla camí ens hi portarà, però ens el podem estalviar. L'enlloc som nosaltres mateixos; i això no obstant, no és pas dins nostre, l'enlloc, és fora i lluny, tan lluny que no hi podrem arribar mai, (...)" (*Despintura del jo*, València, Edicions 3i4, 1998, p. buscar).

Aquest fora un enlloc filosòfic. Més literàriament, cites a nota 68.

³⁷ Utopia: del grec *ou* (no) i *tópos* (lloc).

³⁸

E.P. Vosté ha afirmat que la literatura ha de proporcionar utopies. Encara hi ha lloc per a la utopia?

M.V. Sí, per descomptat. La utopia, com la paraula grega indica, és un lloc que està sempre més enllà, on no s'arriba mai. La utopia és el camí; a mesura que t'hi aproximes s'allunya.

Manuel Vicent, escriptor valencià (o de València), entrevistat per Eva Piquer, *Avui*, 22.06.95.

les metes que es puguin tenir³⁹.

I la frontera com a lloc? Ho és? Sembla que sí que hi hauria una franja fronterera que pot ser un lloc per als qui hi resideixen o hi passen, però si es defineix la frontera com allò que es té en front o allò que es deixa darrere⁴⁰, aleshores no, només és un límit.

Es podrien combinar aquestes classificacions, encreuar-les,...

Té sentit pensar un lloc sense substrat territorial? Suposo que sí. Llocs somniats, fantasies, utopies. I també, amb les noves tecnologies, hi ha la possibilitat de crear no només xarxes sense limitacions marcades per distàncies geogràfiques, sinó punts de trobada, centres, nusos, sense substrat territorial, llocs virtuals o simulats. I, encara, hi ha territoris en sentit molt simbòlic o abstracte: podem dir que ens refugiem en el 'territori' d'un llibre, d'una música.

Ara bé. És possible que si es perd la referència a un territori físic, material, hi hagi una pèrdua en la qüestió de la diversitat. El que és "local" és d'un lloc, només existeix i té sentit en la mesura que aquí hi ha això i allà allò altre. És clar que es poden distingir coses, persones i grups socials en referència a aspectes diferents del territori. Però el lloc és una font de diversitat força radical. I precisament de diversitat no jerarquitzada, no és desigualtat, si més no d'entrada.

Per suposat, l'interés del territori en aquest sentit no presuposa pas uns territoris tancats. Els contactes i els intercanvis mantenen vius els pobles que els habiten.

També és interessant la distinció entre llocs en els quals s'està i llocs pels quals es passa (Aracil 1995)⁴¹. Ja s'ha dit ara mateix que el camí és un lloc. Tot i que Aracil comentava que hi ha llocs que són tan de pas que ja no són ni llocs: ja no són etapes sinó que es converteixen en passadissos⁴².

Identitat geogràfica i identitat cultural

Ara ve el pas de la identitat geogràfica a la cultural, a la que ja s'ha fet alguna referència. I després hi hauria encara un pas més, la identitat social, dita sovint 'identitat' sense qualificatiu.

39

"Al San Marco ningú no s'enganya pensant que el pecat original no ha estat comès i que la vida és verge i innocent; per això és més difícil encolomar als clients alguna galindaina, una entrada per anar a la terra promesa. Escriure significa saber que no som a la terra promesa i que no hi podem arribar mai, però continuar tenaçment el camí en aquesta direcció, a través del desert. Asseguts al cafè, estem de viatge; (...)." (Claudio Magris, ob. cit. p. 16)

⁴⁰ Rossell a la UAB, I Setmana occitana, 5-9 maig 1997, citant un conferenciant.

⁴¹ Aracil parla també de la distinció entre travessies i escales. D'acord, però hi afegiria **bases**. Hi ha llocs on s'està d'una manera més intensa que una escala, tot i que una escala pot esdevenir una base, i una base es pot abandonar definitivament i deixaria de ser-ho.

⁴² A propòsit d'això: "D'illes, fins i tot sense comptar els trossos de terra que apareixen i desapareixen segons les mareas, n'hi ha moltes; el viatge les frega i les negligeix, superficial i distret com el recorregut de cada dia, que ens fa arribar al final dels anys sense conèixer realment el camí de casa." (Claudio Magris, *Microcosmos*, B, Anagrama/Empúries, 1999, p. 70)

Ja m'agradaria tractar d'identitats culturals. Perquè estaria en el camp menys controvertit de la geografia cultural, en lloc d'estar en el de la "geografia humanista" o "geo. de la percepció" o l'etiqueta que sigui. Però no és només això el que vull. (Hi ha llocs que configuren identitats culturals i altres que no).

D'altra banda, potser la identitat cultural --i encara més la social-- és més aviat aplicable a pobles i aquí vull tractar més de persones o grups "menors". En tot cas, aquest és un tema tan intricat com interessant, que en altre lloc s'ha de considerar. En els últims temps això s'ha fet profusament, fins a un punt en que es fa difícil clarificar el debat, i al mateix temps s'ha criticat extensament el concepte. És significatiu el títol de la introducció de Stuart Hall al llibre editat per ell mateix i Paul du Gay (1996, pp. 1-17): "Who Needs 'Identity'?", on fa un balanç interessant de l'estat del debat⁴³. Aquí tractaré més específicament la identitat geogràfica, tot i que no és gaire destriable una de l'altra.

I hi ha un salt entre identitat territorial i identitat cultural i social. Per exemple, hi ha identitats culturals sense territori; i altres amb territori compartit amb altres identitats culturals. Als Balcans en tenim exemples ben d'actualitat. També sembla que la identitat cultural sempre està construïda sobre la base del reconeixement d'uns orígens comuns o d'unes característiques compartides amb d'altres. És clar que l'identitat geogràfica necessita el reconeixement d'altres, però és més una qüestió personal. I ho necessita amb uns mínims, que depenen del grau d'independència respecte de l'opinió dels altres.

Posteriorment al primer escrit, trobo que Paul Claval (1999) parla de la cultura com d'una realitat d'escala local (p. 32), però aquest concepte de cultura es referiria a les societats tradicionals i es derivaria del fet que "l'observació, la imitació i la paraula només són possibles entre persones presents en un mateix lloc" (p. 30, traducció meua). Lentament, això és superat pels canvis en les comunicacions. La territorialització de la cultura --i de les identitats culturals-- es relativitza. Els canvis, però, no afecten l'identificació geogràfica. Aquesta seria com un element primari i potser ara no imprescindible de la identitat cultural.

Si la identitat cultural o territorial dels pobles té una necessària referència als orígens històrics, la dels individus (o persones) també. I, especialment en el cas dels individus, l'origen està ubicat espacialment. I ho està, en general, d'una manera que ens sembla tan forta que per dir que algú va néixer en un lloc es diu que és "natural" o "fill" d'allà.

Ser d'algun lloc vol dir reconèixer una identitat geogràfica específica, però no es tracta de "identitats d'origen, originals". Una persona o un poble té un origen, però el tema d'identitat original és una trampa que potser es podria qualificar de fonamentalista. És un tema en el que els mitjans de comunicació, arran del debat sobre la immigració, algunes associacions cíviques, etc. estan atrapatant al personal, tant els immigrants com els autòctons.

---

⁴³ "There has been a veritable discursive explosion in recent years around the concept of 'identity', at the same moment as it has been subjected to a searching critique. How is this paradoxical development to be explained? And where it leave us with respect to the concept? (...) What, then, is the need for a further debate about 'identity'? Who needs it?". Hall respon a la seva pròpia pregunta dient, entre altres coses, que "there are no other, entirely different concepts with which to replace them [els conceptes essencialistes com el de 'identitat'], there is nothing to do but to continue to think with them". (p. 1)

Formes de relació amb els llocs

¿Cóm es relacionen amb un lloc les persones?. De moltes maneres, lligades a la diversitat de cultures dels grups socials i a la diversitat de maneres de ser dels individus. D'entrada, es podria dir que les persones ens relacionem amb els llocs en la mesura en què els coneixem. I això es fa per dues vies:

- per la via de la raó
- per la via del sentiment

(són les dues vies per accedir al coneixament: l'esfera racional, limitada, i la del sentiment, infinita, com diu Balzac⁴⁴)

¿Cóm s'estableixen aquestes formes? Assagem:

-Segons l'activitat econòmica que s'hi desenvolupi: s'hi produeix alguna cosa (i cómo s'hi produeix: de gust, amb resistència; per compte propi o per altri; amb una activitat molt lligada a un espai determinat --des del cas del pagès que cultiva la terra i estableix una relació amb un espai molt físic fins als que tenen una activitat que els vincula fortament a un entorn-- ,o amb una activitat desradicada, desarrelada, que es pot fer de la mateixa manera en qualsevol lloc: treballadors de la informàtica, comptables, traductors), s'hi tenen propietats, s'hi presten uns serveis (i cómo), s'hi especula, s'hi cobren uns subsidis, s'hi paguen uns impostos.

-Segons els lligams afectius que s'hi tinguin: amors, amics, parents, odis, records bons i dolents, possessions, esperances, temors, hàbits, complaença o disgust pel clima, pel paisatge.

-Segons el projecte col·lectiu i la identificació social (posició social) i política que es tingui, en relació a un territori.

[Segons els interessos per conèixer la realitat natural, històrica, artística, geogràfica, poblacional, literària, arquitectònica, urbanística, agrícola, etc. És nota de F.E. Però, d'on vé aquest interès? El veig sobreposat amb els anteriors, encara que no del tot, és cert.]

Totes aquestes coses van relacionades, i responen a l'aproximació des de l'individu. Després hi hauria l'aproximació des de l'engranatge individu/societat: com et tracten, quines lleis hi ha, quines possibilitats materials i morals ofereix, quins projectes es comparteixen (textos Mira), ... Però potser no es poden separar les dues aproximacions. Pensar-ho.

La relació que s'estableix amb el lloc pot ser de complaença, d'afecte, de mesnyspreu, d'odi, d'amor, d'indiferència. L'odi i l'amor demanen intensitat, coneixement aprofundit. En els altres casos el coneixament pot ser superficial.

Un lloc pot ser objecte d'elecció, de rebuig, d'indiferència, de cansament, de fastigueig. De

---

⁴⁴ *La dona de trenta anys*, B, Quaderns Crema, 1999, p. 136.

vinculació o desvinculació.⁴⁵ També d'assumpció o de superació.

I la relació de poder? És un tipus particular de possessió, d'interessos. Es pot tenir un fort vincle amb un espai que es domina, pel plaer del domini i pels beneficis que se'n treuen.

El reconeixement dels llocs propis sovint es concreta en uns referents, unes coordenades, que actuen com a símbols del lloc. No són el lloc, però serveixen per identificar-lo i evocar-lo. Així, una muntanya, una construcció singular, una olor, una llum.

L'interés de la toponímia. I de la cartografia, que recull els noms dels llocs construïts i en plasma la ubicació i els límits.

Els noms ajuden a crear els llocs, i a comunicar la seva existència als altres. El què diu Magris a propòsit dels esdeveniments del bosc, també es podria aplicar als llocs: abans hi ha hagut "la narració, la fantasia que se la imagina (...), la paraula que funda i crea la realitat. (...) El relat aferra una forma, la distingeix, l'arrenca del fluir i de l'oblit, la fixa; (...)" (Magris, 1999, p. 110).

Els llocs tenen nom, però no sempre hi ha un nom únic per cada lloc. Depèn de qui l'anomena, de què representa per uns i altres.

Diu Calvino: "Si sa che i nomi dei luoghi cambiano tante volte quante sono le lingue forestiere; (...)." ⁴⁶

També es podria pensar en les maneres en què una persona mira de desvincular-se d'un lloc. Per exemple, com es pren la decisió de marxar, si és una fugida o una aventura o un tempteig. Si es fuig: de què es fuig (de què es té por): d'alguna cosa, o de si mateix o d'algú altre o dels altres en general.

Modulació de les interaccions

Cal tenir present algunes qüestions importants que modulen aquestes interrelacions espais/subjectes socials. Les dues primeres estan molt relacionades entre si:

- Els llocs, és obvi, no fan les persones. Són una circumstància --important, sí-- de la seva vida, al costat d'altres. A tot arreu hi ha una varietat de persones. Influir i fer de marc no vol dir determinar. [Els llocs actuen com a referència de les persones. Potser és molt dir que les

---

⁴⁵ Una manera curiosa de vincular-se [terme a cultivar] a un lloc és la que es troba en la rondalla recollida per Verdager sobre la casa de Sant Pau de Segúries, al Ripollès, coneguda com El Mariner. Es tracta de la història del mariner de l'Empordà que perd l'esposa, els fills i la casa en un temporal de mar; aleshores agafa un rem i es posa a caminar, tot allunyant-se del mar, lloc de la seva desgràcia, i a tot arreu va preguntant a la gent si saben què era el que duia carregat a l'espatlla; mentre la gent reconeix el rem, ell continua endinsant-se entre muntanyes, fins que, a tocar de Sant Pau de Segúries, confonen el rem amb una eina del camp; allà es queda i funda la nissaga del mariner de Sant Pau. El vincle ve en aquest cas per una elecció "en negatiu".

⁴⁶ *Le città invisibili*, Torí, Einaudi, 1972, p.145.

persones necessiten els llocs, però va per aquí⁴⁷. Necessiten un substrat al qual remetre les coses, inserir-les, i el lloc aconsegueix bé aquesta funció. Aleshores es podria dir que, en general, cadascú té els seus llocs, que influeixen i emmarquen la seva vida⁴⁸. No són llocs millors ni pitjors que d'altres, però són els propis llocs de referència.⁴⁹] Són fruit d'una història genètica i d'una història social. I dins la història social hi ha "la terra" --sempre metàfora i realitat--, que vol dir territori i cultura.

- Els llocs --així com les altres circumstàncies-- influeixen les persones però no les canvien de fons, encara que literàriament es pugui dir que ho fan⁵⁰. Al llarg d'una trajectòria vital, amb viatges i amb canvis de lloc, la persona manté la seva manera de ser⁵¹. Hi ha una evolució, però

47

L'intel·lecte no necessita un lloc.
L'esperit (intel·lecte + sentiments) sí.

L'intel·lecte, sol, dona l'excés de racionalitat d'Occident.
Els grans científics combinen intel·lecte i sentiment.

Alguns intel·lectuals, aquests "cosmopolites", es pronuncien contra el reconeixement d'un lloc, contra l'adscripció. Deu ser que els hi falta el sentiment. Són intel·lectuals d'intel·lecte sol; per això van coixos.

(Pot ser que ho hagi pensat arran de la lectura d'un article d'Oleguer Sarsanedas, "Orient/Occident: l'atracció continua", a *El Temps*, 3.08.98, núm. 737, pp. 26-27. Però és només a partir de...)

⁴⁸ "Cadascú és bèstia de la seva quadra..." (Josep M. de Sagarra, *Les confidències del marxant hindú*. A *Obres completes. Poesia*, Barcelona, Selecta, 1981 (Primera ed. 1962), pp. 685 i 686.)

"(...) només accepto Punaauia com un parèntesi que no pot durar gaire, perquè a mesura que he anat penetrant dintre el gust d'aquest país m'he convençut que més m'estimo morir afusellat a Europa que coronat de flors i picat de mosquits dins la petxina de nacre de la Polinèsia. Cadascú és esclau de la seva sang i de la seva història; jo sóc esclau de les pedres, dels renecs i dels rams de farigola d'una vella ciutat mediterrània, (...).

(...) a mi, per a viure, em cal un ambient que tingui història i que la defensi com pugui. Vull dir que necessito un país amb catedrals senceres o cremades, amb / cafès atrotinats o magnífics, amb senyores decorades de perfum i amb professors que duguin les calces fetes una filarsa, víctimes de l'humanisme, de la descendència i del tabac negre. Necessito una terra amb patíbuls i il·lusions, amb mesos de fred i amb mesos de calor, amb assassinats i amb sentit moral. (...)" (Josep M. de Sagarra, *La ruta blava*, B, Destino/Edicions 62, 1986, pp. 278/279 (primera edició: B, Selecta, 1964). Textos de 1937.)

"...però no tenia sentit quedar-me a viure allà. Trobo que cadascú ha de viure al costat del seu galliner." (Carles Santos, entrevistat per Miquel Alberola a *El Temps*, 539, 17.10.94. Parlant de la seva estada com a músic a Nova York i el seu retorn a Vinaròs, on ara viu. Estades també a Barcelona i París).

⁴⁹ No ha de ser el "pau parla en català, Déu li'n do glòria" sinó la rèplica de Joan Fuster: "pau parla en català, vejam què diu". (Aforismes trets d'una col·laboració d'Antoni Furió a *El Temps*, 773, 6.12.1999, p. 59, presentant la reaparició de la revista *L'Espill*.)

⁵⁰ "De vegades, quan m'assaltava la curiositat d'aquestes coses exòtiques, envejava el viatger que veu tals meravelles unides a unes altres en la vida quotidiana. Però ell també es converteix en una altra persona. Ningú no camina impunement sota les palmeres, i segur que el pensament canvia en un país d'elefants i tigres." (J.W. Goethe, *Les afinitats electives*, Barcelona, Proa, 1991, p.168.)

També literàriament, es podria dir que les vides de les persones són camaleòniques: es van modelant segons els llocs per on transcorren. Però no és ben bé així. No ens mimetitzem amb els llocs. Cadascú hi respon diferentment, i tenim la capacitat d'actuar sobre els llocs. I també els col·lectius.

⁵¹ Consideracions de H. Poirot, a Agatha Christie, *Plenamar de la vida*, Barcelona, La Llar del llibre, 1992 (or.

el nucli dur segurament es manté⁵².

Ambdues coses juntes portarien a dir que els espais deixen una empremta sobre un substrat format per moltes altres coses, amb un nucli dur que es situa sovint en la infantesa pel que fa a les persones (o bé encara abans: la terra dels pares i dels avantpassats⁵³) i en la història pel que fa als pobles. La incidència dels llocs no és tan forta, encara que a vegades ho sembli, pel fet d'actuar com a represor o potenciador de possibilitats. En canvi, deu ser difícil per un subjecte social passar de referències de lloc (encara que aquest lloc sigui mòbil, com un vaixell⁵⁴)⁵⁵. El lloc proporciona, en efecte, un sistema de referències (i de seguretats, en molts casos), i també constitueix --al mateix temps i inseparablement-- un sistema de compromisos i lleialtats.

El sistema de referències que el lloc o llocs de cada subjecte social li proporciona és estrictament específic, únic, no universal. Tenir-lo i reconèixer-lo no vol dir ignorar que n'hi ha infinitat d'altres. Al contrari, reconèixer-ne un permet reconèixer-los tots, sense jerarquia de qualitat entre ells⁵⁶.

- Una tercera qüestió a tenir en compte és que unes persones i uns grups socials marquen més els llocs que d'altres⁵⁷. Per exemple, l'empremta sobre el paisatge. I segurament també els llocs marquen unes persones i uns grups socials més que d'altres. De què dependria la capacitat d'influència, en el primer cas, i la sensibilitat als espais o als llocs, en el segon? De la posició social? De la capacitat d'acció i de recepció? En tot cas, segur que hi compta la història de les persones, que les situa diferentment en relació als llocs.

- Una quarta qüestió seria que les identitats són sempre relacionals, en el sentit que una persona o un grup social s'identifica en relació a d'altres persones o grups socials⁵⁸. Això és vàlid per la identitat social però també per la identitat geogràfica i cultural.

---

anglès 1948), pp. 207-208. Poirot ho qualifica de gran tragèdia.

⁵² (...) es así el mundo, los hombres, como los animales, tienen su terreno de caza, su corral o gallinero, su tela de araña, y esta comparación es una de las mejores. También la araña lanzó un hilo hasta Porto, otro hasta Río, pero fueron simples puntos de apoyo, referencias, pilares, bloques de amarre, en el centro de la tela es donde se juegan la vida y el destino, los de la araña y los de las moscas. (...)

José Saramago, *El año de la muerte de Ricardo Reis*, B, Seix Barral, 1985, p. 177. (ed. original: *O Ano da Morte de Ricardo Reis*, Lisboa, Caminho, 1985)

⁵³ "Acoloriré amb tintes de neurona cada mot perquè pugui irradiar els batecs de la joia d'esser vius, en la terra dels pares, i vora el mar dels jocs i les onades." (Biel Mesquida, 'Pinzellades del sentiment', a la revista *L'infini*, text reproduït a *El Temps*, 15.01.96.)

⁵⁴ Joseph Conrad, *Heart of darkness*, NY, Dover, 1990 (ed. or. 1902), p. 3.

⁵⁵ Hi ha qui, si no passa de lloc, al menys enuncia la bondat de passar-ne: Palau i Fabra al *Beatus Ille...* (*Poemes de l'Alquimista*, p.73), o a *La Identitat*, replicant Baudelaire (pp. 102-103).

Som uns animals tan rars, els nostres sentiments són tan complexos, que a vegades ens pesa no poder evitar viure en algun lloc (Pessoa, *El año de la muerte...*, p. 128) i a vegades sentim la sensació de soledat d'estar en un lloc on ni nosaltres estem (p. 191).

⁵⁶ Es podria comparar al vincle d'una persona amb el seu fill. Li és específic, únic, però no fa oblidar que hi ha infinites altres relacions filials; més aviat ajuda a entendre-les.

⁵⁷ Claval (1998), ..., *Geographie et culture*, 26.

⁵⁸ Jean-Manuel de Queiroz (1996), "Exclusion, identité et désaffection", in Serge Paugam (dir), *L'exclusion. L'état des savoirs*, París, La Découverte, pp. 295-310.

Lloc per a si mateix / lloc per als altres⁵⁹.

- Finalment, caldria tenir present la complexa imbricació del temps amb l'espai. Per exemple, en el cas de l'enyor de llocs, sovint s'enyora tant el temps com l'espai. I el paradís somniat generalment es refereix a un temps passat⁶⁰, el temps de la infantesa (sovint prop de la mare) -- paradís perdut que es tracta de retrobar algun dia situat en un endavant indefinit⁶¹. Infantesa que transcorre, però, en un lloc (un poble, una ciutat, un barri, a vegades només una casa o una habitació)⁶².

Construcció / deconstrucció de llocs

Potser els llocs primers, originaris, no han de ser construïts: simplement són. Això en un primer moment. Després han de ser reconeguts, assumits, negats, com qualsevol altre.

Cóm incideix, com actúa, un espai/lloc sobre una persona, en un moment determinat?

---

⁵⁹ "Cada cop, a més, el canvi de dinastia era dolorós i creava incomoditat, perquè per als nous administradors érem, al principi, uns desconeguts, i era humiliant ser confosos potser per turistes de pas o per novençans ignorants, sentir-nos tractats com estrangers en aquell lloc que en canvi era casa i pàtria. Allà dalt sé qui sóc, deia el gran Julius Kugy dels seus Alps Julis, i això també valia per a nosaltres amb el puig Nevoso, però també havien de saber-ho els altres, almenys les autoritats oficials d'aquell refugi que era casa nostra. (...)" (Claudio Magris, *Microcosmos*, B, Empúries/Anagrama, 1999, p. 106)

⁶⁰ Com fa notar l'escriptor Carlos Franz (Suïssa, 1959), autor de *El lugar donde estuvo el Paraíso* (Planeta), "el paradís és sempre un lloc que hem perdut, mai és actual" (*Avui*, 5.05.98, article d'Anna Boix, Barcelona). Encara que es projecti cap a un futur que encara pot venir.

⁶¹ Perduts, una mica per definició de paradís, encara que hi ha qui no ho viu així, al menys en els seus somnis de futur: "(...) I negaré davant del món, amb la veu ben alta i clara, allò que tots hem après: que els paradisos sempre acaben en expulsió" (Alfred Bosch, *L'Atlas furtiu*, B, Columna, 1999, p. 321: fi de l'obra, en un darrer capítol que porta per títol *El Paradís furtiu*).

⁶²

"-Quant de temps que no ens vèiem!-exclamà el reverendíssim i acaricià tendrament l'espatlla i el braç de la mare-. Marona, a l'estranger us vaig enyorar, us vaig enyorar moltíssim.

-Us ho agraeixo.

-Al vespre solia seure al costat d'una finestra oberta, sol com un mussol; començava a sonar la música i de sobte una nostàlgia per la pàtria s'apoderava de mi, i em sembla que ho hauria donat tot només per ser a casa, per veure-us..." (p. 154)

"El reverendíssim va recordar l'esglèsia blanca i nova on exercia quan va viure fora; va recordar la remor del mar càlid. El seu pis tenia cinc cambres, altes i clares; al gabinet hi havia un escriptori nou i una biblioteca. Llegia molt i escrivia sovint. També va recordar com s'enyorava de la pàtria, com una captaire cega cantava cançons d'amor cada dia sota la seva finestra; no sabia per què, sempre que l'escoltava pensava en el passat. (...)" (p. 156)

Anton P. Txékhov, *Contes*, B, Quaderns Crema, 1995. El conte en concret és *El bisbe*, pp. 145-169.

En el primer segment: barreja enyorança, pàtria i mare; en el segon: pàtria i enyor del passat.

Pel que fa a l'enyor del temps de temps passats, hi ha qui troba que pot ser malaltís (Víctor Manuel, el cantant, entrevistat per Jordi Salvat a *Avui diumenge*, 7.03.99: " (...)és una mica malaltís estar tornant sempre a un temps en el qual vas ser feliç, o que has magnificat. I, a mesura que creixo, tracto de controlar-ho." Sí, pot ser malaltís, però ho pot ser tant o més el tractar d'esborrar-ho.)

-per les característiques del lloc

---les condicions materials:

l'espai físic "natural": aspecte extern

possibilitats (terra, aigua, ...

l'espai físic manipulat, construït: aspecte

possibilitats

---les condicions socials:

l'entorn humà: les persones i l'org. social (hi ha persones amb qui sintonitzar (família, amics, gent culturalment propera) , hi ha bona situació política (democràcia real, ...), l'economia i les possibilitats de guanyar-se la vida, ...

---la història i la cultura:

referents històrics valorats, ...

-per les característiques de la persona

la seva història, la seva biografia

la seva situació material

la seva situació anímica

el seu entorn humà

els seus objectius: econòmics, estètics, afectius, prestigi, refugi (en negatiu, fugint d'un altre lloc), independència, ...

Aquí caldria de nou tenir en compte el paper de la memòria en la construcció de llocs. Memòria que té les seves inexactituds, els seus oblits, les seves invencions, més o menys inconscients i més o menys deliberats.⁶³ (F.E. hi posa també falsedats i mentides, però això ja no és la memòria; vé de que ell treballa amb "memòries" (documents), que aquestes sí que en poden contenir.)

I el paper de la propaganda, és clar.

Caldria considerar les condicions socials i econòmiques que fan possible quedar-se a un lloc, les que propicien l'anar-se'n i les que fan que una població forana s'hi estableixi. Col·lectivament són les mateixes, viscudes de diferent manera.

Acotació dels llocs i intervenció d'escalas

Un tema pendent és l'acotació dels llocs. (Recordar: lloc sense acotacions = no-lloc) On són els límits o confins d'un lloc? O són difosos? Pot ser, però: on es difuminen? En qualsevol cas, en un procés d'identificació espacial és obvi que es defineixen uns límits, que han de ser reconeguts pel subjecte social que s'hi identifica i a la vegada han de ser reconeguts pels altres.

En la identitat geogràfica, a diferència de la identitat social, aquests límits no marquen un dins i

---

⁶³ L'escriptora Montserrat Palau (Tarragona, 1958), a la novel·la *En nom del pare* té una cita introductòria de Julian Barnes. Fent-hi referència en una entrevista de Lluís Bonada (*El Temps*, 787, 13-19.07.99) diu: "la memòria és un acte de voluntat, i també ho és l'oblit".

un fora, sinó un fins aquí i més enllà⁶⁴. Així, no estan subjectes de la mateixa manera que la identitat social al discurs d'inclusió i exclusió que s'aplica a la identitat social⁶⁵ (d'una forma a vegades abusivament condemnatòria, en especial ara que prima un discurs que preten ser universalista). De la mateixa manera, la constitució de la identitat geogràfica no és un acte de poder sinó en tot cas de definició (substrat) personal, que no porta a diferenciar sinó a reunir persones que comparteixen una mateixa referència de lloc. Per això la idea de frontera política i administrativa no és pertinent en el cas de lloc geogràfic. Els seus límits no són fronteres d'aquestes.

S'ha de reconèixer, no obstant, que els límits d'aquests llocs personals a vegades són defensats tan aferrissadament com ho són les fronteres polítiques. Marcar i defensar territori. Hi tenen tendència les persones i els éssers vius en general. La tensió dels límits és dura, però també ho és la vastitud⁶⁶.

I, d'altra banda, hi ha diferents escales:

"El lloc de referència pot molt bé ser un lloc puntual, carregat de sentit (ser de la Barceloneta o ser ganxó), o un àmbit molt més ampli, de referències prou clares (ser de la Garrotxa, o ser català, per ex.) L'assentament es fa, en principi, en un lloc puntual, però també a un país, i no es el mateix moure's d'un poble o ciutat de Catalunya a un altre que anar-se'n fora de Catalunya: encara que en alguns aspectes el canvi pugui ser molt gran (passar d'un poble de la Cerdanya a Sabadell, per exemple), a l'escala de referència país el canvi no és significatiu. (SocCat).⁶⁷

Moltes vegades es deu poder parlar d'espais concèntrics, que actuen com a llocs amb un centre que es va difuminant cap als cercles més amplis, més externs. Un centre i uns radis d'acció. Quan es tracta del lloc propi, Perec (1974) --utilitzant com ell fa la noció d'espai i no de lloc, però d'un espai que quasi sempre és ja un lloc-- parteix del llit i la cambra, per arribar a Europa i el món⁶⁸. Bachelard (1957) parla de racons ("coins") dins la casa, on ens agrada arraulir-nos ("où l'on aime se blottir"), i que són "pour l'imagination une solitude, c'est à dire, le germe d'une chambre, le germe d'une maison." (p. 130). D'altra banda: "N'habite avec intensité que celui qui

---

⁶⁴ "¿On comença el bosc? Les portes són invisibles i això no obstant es nota clarament quan s'obren i es tanquen, quan som a dins o a fora del bosc, prescindint del fet d'estar envoltats pels arbres o no tant. (...)" (Claudio Magris, ob. cit., p. 110)

⁶⁵ El terme "límit" suposaria etimològicament, aquí sí, un intent de barrera excloent: "El 'limes' o confín que Roma habia construido para delimitar y defender sus inmensos territorios orientales (...)", escriu Indro Montanelli a *La Vanguardia* del 6.04.1999 ("La nueva invasión de los bárbaros).

⁶⁶ "Hay en este paisaje siberiano de enero algo que inmoviliza, que paraliza y oprime. Y ese algo es, sobre todo, su inmensidad, su inconmensurabilidad, su oceánica infinitud. (...) El hombre está hecho para un espacio que pueda atravesar de una sola vez, haciendo un solo esfuerzo." (Ryszard Kapuscinski, *El imperio*, B, Anagrama, 1994, p. 41 (ed. or. polonesa, Varsòvia, 1993).

⁶⁷ En aquest sentit és interessant la distinció que sol fer la gent entre els habitants d'espais més o menys propis. En el cas de Mallorca, Maria de la Pau Janer ho exposa així: "(...)a Mallorca, el món es divideix en mallorquins, catalans, valencians, forasters --gent procedent de la resta de l'Estat-- i estrangers(...)." ('Adéu turistes', article a *l'Avui*, 25.09.99, p. 20)

⁶⁸ L'índex mateix és prou explícit: *La page. Le lit. La chambre. L'appartement, L'immeuble, La rue, Le quartier, La ville. La campagne. Le pays. Europe. Le monde. L'espace*. Més endavant, a *Lloc propi, lloc aliè, ...* s'amplien les seves idees, junt amb les d'altres, sobre això.

a su se blottir" (p. 19). I Sagarra, al final del *Poema de Nadal* parla de "sentiment de llar, de sostre/, de terra de nissaga i d'esperit" i de "estimar un racó dintre l'espai"⁶⁹. I la casa com a matriu que ens conté i conté el món, segons algunes cosmovisions. I com a recipient: allò important no és el receptacle, el contenidor. Aquí estaria bé pensar de nou en la idea del buit, de la vacuïtat.

Václav Havel parla de "tots els cercles de casa nostra", de "la casa humana", partint de la casa on viu i acabant en "el país on visc, la llengua que parlo i el clima espiritual i intel·lectual del meu país expressat en l'idioma que s'hi parla" (*La Vanguardia*, 28.01.92). Es tractaria, però, de cercles subtils, mòbils, no fixats a priori, i que, per suposat, no tenen gran cosa a veure amb divisions político-administratives del tipus estat-nació.

De vegades hi ha més d'un cercle, i sovint són cercles secants. Aleshores el sentiment de pertinença final pot ser una amalgama de sentiments? [Rubert de Ventós parla a 'Catalunya: de la identitat...', Empúries, 1999' d'identitat postmoderna, que no és una identitat d'una peça sinó una colla de pertineçes que s'entrecreuen] Certament, però segurament hi ha un nucli fort.

La consideració del lloc en l'estudi de la mobilitat i la migració.

Els conceptes de mobilitat i d'assentament.

"L'espai i el temps constitueixen coordenades fonamentals dels fenòmens socials. En el cas particular de l'estudi de la mobilitat espacial, aquestes variables no són únicament la referència que permet situar el fet social sinó que estan imbricades en la seva mateixa existència" (citació nostra). La mobilitat té lloc des d'un espai a un altre, i té lloc en el temps, es realitza en un moment determinat, amb una durada més o menys llarga, amb una o altra velocitat, i entre un moviment i un altre transcorre un cert lapse.

Quan les persones, al llarg de la seva vida, canvien de lloc, es diu que emigren d'un lloc i immigren a un altre. La migració és un **procés** en un context social (que inclou el context polític i el cultural). Un procés de relació subjecte/espai/context.

El tema seria **la inscripció (inserció?) de les històries individuals, personals i col·lectives en**

69

"Però Nadal, ens ha pintat el rostre
amb un vermell precís i decidit,
i ens dóna un sentiment de llar, de sostre,
de terra, de nissaga i d'esperit.
I ens dóna un punt d'humilitat de cendra
per estimar un racó dintre l'espai,
i desperta en el cor aquell blau tendre
que hem volgut escanyar i que no mor mai."

(Josep M. de Sagarra, *El poema de Nadal*, a *Obres completes. Poesia*, B, Selecta, 1981 (1era. ed.: 1962), p. 605)

els espais-llocs per on transcorren i els processos identitaris (o des-identitaris o contra-identitaris) que es generen.

D'aquesta manera, es passa de l'estudi dels moviments migratoris com actes discrets i puntuals a l'estudi de les migracions com esdeveniments en el temps, eventualment com a successió de desplaçaments, entrelaçats els uns amb els altres, però entrelaçats també amb fases d'assentament o establiment. Aleshores, l'estudi de la mobilitat es converteix en l'estudi del binomi mobilitat/assentament.

La introducció d'aquest concepte d'assentament ha estat ja desenvolupat en treballs anteriors (Pascual de Sans, Cardelús, 1998) Deiem allà:

"Ocupar-se de la qüestió de les migracions en la societat catalana, o en qualsevol altra, representa tractar de l'anar i venir de la gent, al llarg del temps, per l'espai geogràfic corresponent, pel seu interior, i de dins cap a fora i de fora cap a dins; però també suposa tractar de l'estar-hi. No es pot pensar la mobilitat sense considerar aquest altre aspecte, que podríem anomenar assentament." No es podria anar i venir si no hi hagués, en els extrems, uns llocs en els quals s'està. A l'assentament també el podríem anomenar arrelament o ancoratge.

"Migracions i assentament són dues manifestacions o dues facetes d'una mateixa realitat. No es pot entendre un dels dos termes d'aquest binomi sense prendre en consideració l'altre." El binomi té dos extrems. Però no és tracta d'afirmar un esquema dualístic rígid ni excloent [¿Correspondria al "dwelling" de Harvey (1993, pp. , 11,...), és a dir, de Heidegger?.]

"En sentit estricte, l'altra cara de la mobilitat no seria pas l'assentament sinó la permanència⁷⁰. Hi hauria aleshores el binomi mobilitat/permanència, per una banda, i el binomi provisionalitat/assentament, per l'altra. El primer binomi es compon de categories més aviat geogràfiques i el segon de categories més aviat socials. El primer és, òbviament, molt més senzill d'estudiar (conceptualment, encara que a la pràctica sovint costi obtenir la informació) que no pas el segon. De tota manera, el binomi mobilitat/assentament segueix sent pertinent, en el sentit que es pot fer una certa associació, si més no de probabilitat, entre provisionalitat i mobilitat i entre permanència i assentament. El binomi inicial seria així una mena de expressió simplificada dels altres dos." (Pascual de Sans; Cardelús, 1998)

[Un altre binomi interessant seria **pas/estada**.

L'estada és un pas que es perpetua, i el pas és el valor mínim d'una estada. I, entesa la mobilitat com a desplaçament (que es pot fer a diferents distàncies), l'assentament seria el desplaçament a

---

⁷⁰ En sentit molt literal, allò que es contraposa a la mobilitat és la no-mobilitat. Hammar (1997) parla de la immobilitat. Però això és purament la negació del contrari, no la contraposició, i sembla menys interessant, fins i tot banal segons en quin context. El que fa l'interès de les parelles de conceptes que sovint es poden aplicar als fenòmens de la societat humana i també del món físic és la complementarietat, la contraposició i la interacció. De tota manera, Bachelard (1957, p. 131) es refereix a la immobilitat com un primer valor de l'ésser, i justament "el racó" és el refugi que ens l'assegura, i una mica més avall: "Et il faut désigner l'espace de l'immobilité en en faisant l'espace de l'être." En aquest sentit, certament, la immobilitat no es circumscriu a la negació del contrari sinó que està carregada de sentit.

(Aquí es podria arrodonir amb cita Harvey que tinc en nota 5 a LLOC696, però és fardona)

distància zero. O a velocitat zero, que dirien els arquitectes de la mostra Cerdà al Palau Robert de Barcelona (1997?), parlant d'intervies (estada) per contraposició a vies (mobilitat).]

Dels dos termes de la dualitat mobilitat/assentament, l'atenció generalment s'ha centrat d'una manera molt clara en el primer, la mobilitat, tant per part dels cercles socials (premsa, radio, tertúlies, etc) com per part de les ciències socials i altres disciplines acadèmiques. (Aquí es tracta de mobilitat de certa entitat, de migració, no de desplaçaments habituals o esporàdics sense canvi de residència.) Això es pot interpretar com a derivat del fet que la mobilitat es considera l'esdeveniment, mentre que l'assentament seria la normalitat, que es dona per suposada. Però ambdues coses només s'entenen una en relació a l'altra.⁷¹ ¿Per què les ciències socials no estudien més la normalitat, allò que és usual i corrent⁷²? Segurament és perquè es considera que en l'esdeveniment --la mobilitat en aquest cas-- hi ha els factors de canvi. Ara bé, més que de canvi es tracta d'un accident, d'un incís visible que es produeix dins la normalitat de la vida, que, ella sí, és dinàmica per definició⁷³ (altrament seria la mort). La mobilitat representa una alteració de les coordenades, però es manté el substrat que és, precisament, la vida, la normalitat. I, en tot cas, no sembla gaire factible estudiar la mobilitat si no coneixem les característiques del seu punt de partida --no en un sentit essencialista. Ningú es pot moure si no està en un lloc. I per fugir o renegar d'un lloc cal haver-hi estat. Moure's és anar d'un lloc a un altre, a no ser que sigui el moviment continu.

No es pot doncs entendre la mobilitat sense haver entés l'assentament. I potser tampoc es pot entendre l'assentament sense concebre la possibilitat d'alterar-lo i fins i tot, en el límit, de prescindir-ne.

"La història dels pobles, així com la història dels individus, ha transcorregut en tot moment, i transcorre també ara, oscil·lant entre aquestes dues possibilitats, pel que fa a la seva relació amb els llocs: permanèixer allà on són, o bé desplaçar-se d'un lloc a un altre."⁷⁴ Per part de les persones i per part dels grups, hi ha una tendència a l'establiment de lligams amb els llocs on s'està, i fins i tot una tendència a l'ancoratge, però també una tendència a la busca cap en fora, a l'exploració: viatges de coneixament, expansions, invasions (cosa que porta a vegades a

---

⁷¹ El què passa sovint és que la mobilitat, l'esdeveniment, adquireix pels qui el viuen amb dificultat el caràcter de boc expiatori. El què a les persones els hi passa en un lloc és "culpa" d'aquell lloc o al menys del fet d'haver-hi anat. El qui no es mou ho té pitjor per penjar el mort. Igual que és de bon enyorar la infància i el paradís perdut quan la pots situar en un lloc geogràfic diferent d'allà on ets, fent cas omís que els llocs es defineixen no només per les coordenades geogràfiques sinó també pel temps.

I, a l'altra extrem, la mobilitat pot aparèixer com la sortida, la sol·lució. Tant si pren el caire de fugida com si el pren de vol cap a una meta.

⁷² I també més abundant. T. Hammar i K. Tamas (a Hammar et al. 1997, p. 17) parlen del concepte d'immobilitat o no-migració i, en un altre capítol de la mateixa publicació, G. Malmberg (p. 22) parla de la paradoxa de la immobilitat, en el sentit que el gran nombre de no-migrants és més aviat una anomalia, però ho diu en relació a les teories sobre la migració internacional, vistes les disparitats econòmiques entre el Nord i el Sud. I, més enllà, P.A. Fischer, R. Martin i Th. Straubhaar (pp. 49-90) es pregunten per les raons de la immobilitat de la població, però hi responen en un terreny que sembla massa proper --com a revers de la moneda-- de les teories de mobilitat.

⁷³ Suggestiments de J. Cardelús.

⁷⁴ "(...) he reflexionat sobre aquest afany d'estendre's de fer noves descobertes, de vagabundejar, que és innat a l'home; i, també, sobre aquesta interna inclinació a donar-se voluntàriament un límit, a rutllar per la rodera acostumada sense anguniar-se ja més ni a dreta ni a esquerra." (J.W. Goethe, *Les desventures del jove Werther*, B, Ed. 62, 1999, p. 40)

l'expulsió d'altres)⁷⁵. I també una tendència a fugir, a escapar-se de situacions que desagraden i no es saben resoldre.

[També les societats organitzades en estats juguen entre les dues possibilitats. Al segle XIX i fins a la Gran Guerra, els estats europeus contenen amb l'emigració com a forma d'alleugerir la pressió demogràfica, i a l'altra banda de l'Atlàntic es promou l'assentament dels nousvinguts i als Estats Units la *Homestead Act* de 1862 concedeix terra lliure d'impostos als que la vulguin cultivar i siguin ciutadans dels EUA o hagin sol·licitat la ciutadania. (Livi Bacci, 1999, p. 165).]

Mobilitat evoca: novetat, descoberta, renovació, cosmopolitisme, llunyania, absència de normes,

i també: fugacitat, provisionalitat, precarietat, inestabilitat, superficialitat

Permanència evoca: constància, aprofundiment, insistència, fidelitat, estabilitat, seguretat, proximitat,

i també: encallament, tancament, passivitat, localisme, constricció

Usó el terme ancoratge, o assentament, en lloc de radicació o arrelament. L'arrelament (o la radicació) és una expressió literària molt bonica i suggerent, una bona imatge poètica, però per reflexionar sobre la vinculació amb els llocs l'hi trobo connotacions massa fortes, naturistes. L'analogia amb el món vegetal vehicula la idea de fixació. D'immobilitat. Una planta o un arbre arrelat ho està en un lloc amb un caràcter molt definitiu i contundent. Una cosa arrelada, una planta, un arbre, si es desarrela, es mor. En el cas d'una persona, en principi, no. Els lligams d'una persona amb un lloc poden ser molt més relatius, i segurament seria positiu per la convivència que ho fossin. La fixació tindria alguna cosa de dogmàtic, d'integrista.

Per les persones i pels grups socials, els lligams han de ser socials i no biològics.

El terme "implantar" té el mateix rerafons.

Ara bé, un vegetal si s'arrenca d'un lloc es pot plantar en un altre, es pot trasplantar i, encara que sigui un procés en principi traumàtic, també pot representar una millora si el lloc anterior era o havia esdevingut inadequat. Per part d'una persona, el procés de llevar l'àncora o alçar-se d'un lloc on s'està assegut, sembla més lleuger, però és ben cert que canviar de lloc, en aquest cas, també pot ser traumàtic i, si més no, encara que sigui una millora, demana un període d'adaptació que pot ser prou llarg i a vegades no es completa mai del tot. Ben bé com un vegetal. Així que finalment em semblen termes adequats.

Es pot recordar aquí el que deia el fotògraf francès Henri Cartier Bresson: "Hi estigui de pas o establert, per expressar un país o una situació cal haver establert en algun lloc relacions estretes de treball, tenir el suport d'una comunitat humana; viure necessita el seu temps, les arrels es formen lentament."⁷⁶

---

⁷⁵ Vicenç Llorca usa l'expressió "dialèctica entre els viatges i la quietud", i diu que s'adona que això li va donant una visió del món i de les coses. (Entrevista d'Alex Milian, *El Temps*, núm 594, 6.11.95).

⁷⁶ Les citacions apareixen en una crònica d'Esther Vera (París), amb motiu de l'exposició *Des Européens* a la Maison Européenne de la Photographie. Són fotos publicades per Tériade l'any 1955.

Es podria també parlar d'establiment, que té l'arrel llatina de *stabulum*, que seria estable, cleda, cau (i també hostel, fonda, bordell), que fa pensar en els *racons* de Bachelard.

L'ancoratge té un matís particular que pot ser interessant. En efecte, a diferència de l'arrelament, l'ancoratge comporta l'aturar-se en un punt quan al voltant tot es mou.

En el desenvolupament de les societats humanes hi ha hagut dues coses fonamentals:

. La casa, per ser-hi, per viure, per estar en un lloc, un *situs*⁷⁷. Segurament l'assentament en un lloc comporta com a cosa essencial "fer-s'hi la casa". Potser com a circumstància (*habitus*) per ser: "(...) le coin est la case de l'être." (Bachelard 1957, p. 131).

. Els mitjans de locomoció: el cavall, el carro, etc., per traslladar-se, per moure's d'un lloc a un altre.

L'espècie humana no és una espècie migrant, en el sentit de que no realitza uns moviments regulars, codificats, comuns als individus de l'espècie, com és el cas amb les espècies migrants de la resta dels animals. Però sí és, com diu Guy Standing (1982), una espècie inquieta. O, com diu Blai Bonet, un ésser de natura vaivera, un ésser intermitent⁷⁸.

Desplaçar-se, per una persona o un grup de persones, és un fet neutre. La manera de desplaçar-se, en canvi, és un fet social, les formes que adquireix la mobilitat són formes socials. El mateix passa amb l'assentament, i és això el que val la pena investigar.

La mobilitat i la immobilitat o l'assentament, en si mateixos, no tenen connotacions ni positives ni negatives. El seu caràcter depèn de les condicions i les circumstàncies que els envolten. La constatació de casos de mobilitat forçada amb violència que han ocorregut i ocorren no han de fer oblidar, amb el seu impacte, els casos d'immobilitat també forçada. Mobilitat i assentament són dos aspectes importants de l'exercici de la llibertat⁷⁹. No obstant, val la pena recordar, amb Joanot Martorell, que "qui bé està no es cuita moure"⁸⁰. I que el caminant té tendència a deixar-

---

⁷⁷ "Qu'est-ce qu'une maison sinon un *sedes*, un *siège*?" Henry David Thoreau, *Walden* (trad., p. 75), citat per Bachelard (1948), p. 100.

⁷⁸ "Preludi" de l'edició de 1990 (Barcelona, Empúries) de *L'adolescent de sal* d'en Biel Mesquida (1era ed. 1975), p. 8.

⁷⁹ Max Sorre (1955) es refereix fins i tot a la mobilitat espacial com a reflex de la vitalitat d'un organisme en creixement. I Wilbur Zelinsky (1971) considera que la consecució d'un nivell de mobilitat personal és un dels aspectes del progrés d'una comunitat cap a un estatus de desenvolupament avançat (p. 222).

⁸⁰ *Tirant lo Blanc*, cap. 132. Recordem, però que l'estar bé no és una cosa objectivable, externa a l'individu i al grup, i que depèn no només del moment present sinó que també hi poden incidir històries del passat propi o del passat col·lectiu. Així, per exemple, una persona pot créixer amb la idea que només podrà reeixir si abandona el poble i potser busca directament estímuls a fora. Altres treuen profit de viure intensament en el seu context local, i és des d'allà que intercanvien amb àmbits externs.

Diu F.E. que segur que hi ha frases literàries contràries. Segur, però cal veure qui ho diu. El que sí estic d'acord és que seria interessant recórrer al refranyer.

se atreure per l'encant dels llocs per on passa⁸¹. I també que dislocar, descol·locar, és treure una cosa de lloc, amb un matís de pèrdua de lloc propi⁸².

El joc entre mobilitat i assentament és tan vell com la humanitat, coherentment amb el fet de ser ambdós fenòmens inherents a la naturalesa humana. En la nostra tradició occidental, trobem un primer assentament i una primera mobilitat espacial ja en el primer capítol del *Gènesi*, la *Creació*⁸³:

"Jahveh Déu prengué l'home i el posà al jardí d'Edèn perquè el cultivés i el guardés."

I, després de la maledicció:

"I Yahveh Déu l'expulsà del jardí d'Edèn, perquè conreés la terra d'on havia estat tret." I el comminà a anar "vagant i errant per la terra".

Tota la Bíblia, como és sabut, està plena de narracions sobre desplaçaments, i un dels seus llibres porta el significatiu títol d'*Èxode*. És interessant veure la gran varietat de termes que apareixen al llarg dels textos per descriure fenòmens de mobilitat espacial, i com són diversos els seus continguts. I aquesta és també la realitat mateixa de de la història general de la humanitat, plena d'episodis de deportació i exili; i també d'invasions, colonitzacions, conquestes

---

⁸¹ Així respon l'ocell al caminant que es queixa de veure interromput el seu camí incessant i sense destinació per l'atracció del seu cant. L'ocell, que canta per atreure una petita femella, no comprèn perquè "el pobre home caminant" s'atura, es queixa i segueix "encara palplantat":

"Was geht's dich an? Denn du sollst gehn /
Und nimmer, nimmer stillestehen!
Was stehst du noch?
Was tat mein Flötenlied dir an,
Du Wandersmann?"

("¿I a tu, què t'importa? El que has de fer és caminar /
I mai, mai no parar-te!
¿Què hi fas aquí encara palplantat?
¿Què t'han fet, a tu, els meus refilets,
Caminant?")

Friedrich Nietzsche, 'Der Wanderer', del volum *Poesies*, B, Quaderns Crema, 1999, pp. 37 i 39 pel text català i 36 i 38 per l'original alemany.

⁸² No es estrany que, fins i tot, es miri malament aquell que abandona el seu lloc, i retornar no sempre ha estat tan fàcil com sembla en la paràbola del fill pròdig.

"(...) No l'estranyava gens que ningú volgués ajudar-me; els que partien de la Cilícia eren condemnats a l'oblit, com el pare Adam sortit del paradís. Així era... la rancúnia i la natura de les gents armènies.

(...)

(...) Ja era gros deixar la terra pròpia... (...)."

Alfred Bosch, *L'Atles furtiu*, B, Columna, 1999, p. 91.

⁸³ Edició catalana de la *Bíblia*, Barcelona, Alpha, 1968, pp. 11, 14 i 15.

i reconquestes; de poblament i de defensa de territoris; i de pelegrinatges, exploracions i expedicions comercials (en què, per cert, el paper dels geògrafs ha estat sovint destacat).

L'estudi de les trajectòries espacials

Partint d'aquestes consideracions, l'estudi de la relació amb els llocs permet un enfocament divers al que és habitual en les recerques sobre mobilitat espacial i migracions.

Es tracta de prendre els conceptes d'**espai geogràfic qualificat** i de **lloc** com a conceptes centrals en els estudis sobre **mobilitat de la població**.

En primer terme, i tal com s'ha argumentat, es planteja la conveniència de passar de l'estudi de la mobilitat a l'estudi del binomi mobilitat/assentament.

Al mateix temps, com diu el geògraf Daniel Gutting (1996) seguint la via iniciada recentment per altres autors, en els estudis sobre migracions s'ha començat a produir un gir que va des del "comportament" cap a la "identitat". Aquest canvi d'orientació suposaria que les migracions deixen de ser considerades comportaments de resposta a uns estímuls que se suposen externs o accidentals en la vida de les persones per a passar a representar una expressió profunda del sentit de ser de les persones.

Tot això implica també anar més enllà de les tradicionals anàlisis transversals de la mobilitat i entrar en anàlisis longitudinals, més dificultoses però més riques i més adequades. Passar a l'estudi no d'elements solts sinó de processos formats per successius binomis mobilitat-assentament, si és el cas que es donen. Es pot seguir les passes de demògrafs com Courgeau (1994, 1993, 1984 i 1989, amb Lelièvre), o recórrer als suggeriments de Thumerelle (1985), o d'altres autors que apareixen a la bibliografia. L'aproximació es pot fer en termes d'anàlisi quantitativa, com fa el mateix Courgeau, o Baccaini (1994), però el camp és absolutament propici per a treballar-hi fent ús de l'anàlisi qualitativa, com proposen geògrafs com Halfacree i Boyle (1993). També en aquesta línia és útil seguir els treballs de sociòlegs com Passeron (1990) o Bertaux (1981) i d'historiadors de la comunicació com Espinet, entre d'altres.

En la introducció a l'article de Bonvalet i Lelièvre (1989) es diu que els geògrafs que estudiaven les migracions (sobre tot Hägerstrand (1975) i l'escola de Lund, a Suècia) van ser els primers que van traçar "línies de vida" individuals. Usen el concepte de "trajectòria", que s'extén després a altres aspectes de l'activitat humana que es capten a través de l'història individual: trajectòria familiar, trajectòria professional. La trajectòria residencial es pot anomenar també "recoregut" (parcours, en l'original francès). La idea és que aquests recorreguts o trajectòries es troben i s'influencien les unes a les altres. Es tractaria d'arribar a establir la interrelació d'aquests conceptes amb les **trajectòries espacials, familiars, laborals, culturals**, etc. de les persones i dels grups socials.

(Ve a parar al que es diu en començar l'apartat Estudi de la mobilitat)

D'altra banda, també s'ha de tenir en compte que, a vegades i potser cada cop més, l'assentament

no pren com a referència un lloc únic, sinó que hi ha diversos centres, concèntrics alguns, amb diferents radis d'acció, secants d'altres. Hi ha gent que viu clarament a cavall entre dos o més llocs, a vegades prou allunyats. Pot haver-hi una especialització dels centres --treball, esbarjo, per exemple-- o no ser-hi --treball en diversos llocs, per exemple--. Courgeau, entre d'altres, ha parlat d'espai de vida (que no s'ha de confondre amb el concepte d'espai vital "Lebensraum" dels alemanys del Tercer Reich). I uns altres han parlat de turbulència residencial.

En relació a aquesta qüestió de l'espai de vida, segurament es podria pensar que és un espai policèntric, definit per diversos centres, que són llocs. Entre ells, hi ha un territori que si bé de vegades funciona també com a lloc sovint no té entitat o bé la té només com a lloc de pas, com a passadís, com diria Lluís V. Aracil. Aleshores no seria ben bé un territori propi, sinó un conjunt de nusos, o potser una xarxa (Offner i Sander 1991).

Les narratives sobre els llocs

En les narratives, quan les persones es refereixen a un lloc, es podria distingir entre maneres de referir-s'hi. Fer una o varies classificacions.

1. Criteri: Ubicació del narrador en l'espai

- . lloc on s'està (lloc del present)
- . lloc que s'ha deixat (lloc del passat)
  - .proper en el temps
  - .llunyà en el temps
- . lloc on es projecta anar (lloc del futur)
- . llocs pensats (de diverses formes)

2. Criteri: Ubicació del narrador en el temps personal (moment del cicle vital)

- . lloc d'"origen"
- . lloc d'infància
- . lloc de joventut
- . etc.

Hi ha una possibilitat de creuament entre 1 i 2, evidentment sense que totes les caselles siguin consistents.

3. Criteri: Ubicació del narrador en el temps històric

De moment, no li veig el sentit

4. Criteri: Unitat de referència

- . subjecte individual
- . individu com a part d'un grup (persona)
  - .parella
  - .família
  - .altres agrupacions (amics, grups obligats,...)
  - .poble
- . col.lectiu (directament en plural)

- .parella
- .família
- .altres agrupacions (amics, grups obligats,...)
- .poble

5. Criteri: Termes en què se'n parla(?); sentit del sentiment(?)

- . nostàlgia (+)
- . rebuig (-)
- . Indiferència (neutre)

Variables que poden incidir en la forma d'aproximació a un lloc i en la manera de parlar-ne (són dues coses, no sempre coincidents):

- la professió: entesa en sentit profund, no com a treball que es fa (ser pagès; ser miner; ser mariner; ser escriptor). Hi ha unes professions que marquen més?
- la classe social
- el nivell de recursos econòmics
- l'educació; la instrucció (potser dues coses)
- el caràcter: terreny pantanós... la sensibilitat,...
- l'activitat: actiu; passiu. No només econòmica...
- el sexe: està per veure, però és un "must"
- la situació familiar o d'entorn: sol; en parella; amb pares; etc.
- les característiques de l'arribada i de la iniciació

La manera d'arribar a un lloc i la manera de iniciar-s'hi condiciona la manera de "ser-hi" posterior. A un lloc (a un territori?) una persona o un poble hi pot anar per atracció (gust de viure allà o com a fruit de l'esperit d'aventura); per voluntat de domini i de depredació; o per acollir-s'hi o refugiar-s'hi, per fugida d'un altre lloc, per raons econòmiques o polítiques, per obligacions familiars o socials, o per qüestions més personals (psicològiques?). No són coses del tot excloents. Això quan hom es desplaça per compte propi: una altra cosa és quan el porten: infant, esclau, soldat, pres, etc.

També caldria plantejar-se l'estabilitat dels vincles. I el seu grau de flexibilitat i de rigidesa.

Sobre la vinculació a un lloc, l'assentament, la mobilitat

Expressions de l'assentament

Un indicador a petita escala quotidiana i contemporània de la importància del joc entre l'assentament i la mobilitat es podria trobar en la gran proporció de gent a les ciutats que parla, en algun moment o altre, de **el seu poble**. El poble on tenim la família, on vam néixer, on anirem per Nadal, on passarem les vacances, on tenim una casa, on fantasiagem que retornarem potser un dia o on assegurem que no tornarem mai més, on potser hem pensat anar-hi a morir

i/o ser-hi enterrats un dia⁸⁴. També es pot donar el cas de tenir la **seva ciutat**, però avui en dia és menys freqüent o menys ancestral, tot i que hi ha un intent de potenciar-ho ara, en contra d'una identitat col·lectiva de caire nacional. El que sí hi ha és el sentiment de barriada, però sovint són les barriades que eren abans pobles independents (Sants, Gràcia, Poble Sec, a Barcelona), tot i que no sempre (Can Tunis, la Ribera, seguint amb Barcelona). Els vincles són sovint derivats d'una història migratòria passada, però també a vegades són prospectius (intentem fer-nos adoptar per un poble, o també per una ciutat).

Una expressió també quotidiana --una mica agafada pels pèls, potser-- de l'arrelament podria ser l'expressió "d'on ets?". **Ser** d'un lloc. Es dona per establert que tothom és d'un lloc. I indaguem en les arrels pròpies i en les de la gent que ens interessa. Esbrinem **qui eren** els nostres avantpassats, però també **on** aquest **ser** tenia lloc. Busquem les arrels menorquines d'Albert Camus, per exemple, tot i que ell no va conèixer personalment mai Menorca (O. Malló; J. Pons, "Camus essencial", *El Temps*, 25.12.94, pp. 68-75). Camus mateix les buscava (*El darrer home*).

A molts llocs de pagès, a la gent no se la coneix pel nom imposat en el bateig i el registre civil sinó pel nom de la casa o del lloc. En certa manera, la persona **és** en tant que **és** d'aquell lloc. Pep Coll ho explica en el cas Pirineu⁸⁵. Són els topònims de procedència, que junt amb els noms dels progenitors, els oficis i les característiques físiques han donat lloc a la major part dels cognoms actuals.

És curiós veure que a aquesta pregunta "d'on ets?" no hi contestem amb un "sóc de Catalunya" sinó "sóc català". Hi ha un salt de la pertinença geogràfica a la identitat social. I això també en altres llengües, inclosa la llengua de tots: "where are you from" "I am English", "I am Welsh", "I am American", en aquests casos en majúscula i tot, la identitat, i també el jo. Corrobora el què ja s'ha dit abans: que una i altra cosa són difícilment separables. (En canvi, sí que es contesta: "sóc de Lleida", o "sóc de Gràcia". És que la ciutat i el barri ja són llocs menys identitaris en el sentit social més fort del concepte.

El cas de les poblacions nòmades --no cal veure-hi camells, hi ha nòmades a Europa, per ex. a la vall del riu Pas, a Santander-- és singular. La mobilitat forma part de la seva manera de viure. Però això no ha de fer pensar en persones i poblacions sense territori. Ben al revés. Ho exposa molt bé, pel cas d'Austràlia, un personatge de la novel·la de Bruce Chatwin: "White men, he began, made the common mistake of assuming that, because the Aborigines were wanderers, they could have no system of land tenure. This was nonsense. Aborigines, it was true, could not imagine territory as a block of land hemmed in by frontiers: but rather as an interlocking

---

⁸⁴ Italo Calvino, en el seu conte "La formica argentina", diu: "(...) casa mia, pur infestata com'era, la sentivo per la prima volta casa mia davvero, **un posto dove si torna dicendo: finalmente.**" (*La nuvola di smog e La formica argentina*, Torí, Einaudi, 1958, p. 105. (El subratllat és meu.)

La casa com a refugi, com a port d'ancoratge, com a lloc de resistència, i tantes altres imatges anàlogues es troben en la literatura de tots els temps.

⁸⁵ "El pirinenc se sent membre de dues unitats bàsiques: la família i el poble. Cadascun d'aquests grups condiciona el destí de l'individu, ja des de l'instant del naixement. A part del nom de fonts, sens dubte el menys identificatiu, el nadó és marcat per a tota la vida, com l'estisorada a l'orella d'un cap de bestiar, amb el nom de la casa i el del poble d'origen." (Pep Coll, *Muntanyes maleïdes*, B, Empúries, 1993, p. 367).

network of 'lines' or 'ways through'.⁸⁶

I és curiós veure la pressió que exerceixen els diferents poders estatals implicats per fixar la residència dels nòmades, per aconseguir sedentaritzar-los, sigui a Austràlia, sigui al Magrib. Pressió que potser només es comparable a la que els mateixos poders exerceixen per impedir que unes altres poblacions --policia, guardia civil, funcionaris, capellans de barri, empleats de bancs i caixes, i àdhuc els ciutadans en general-- s'assentin, es vinculin, en uns llocs⁸⁷. En un cas es tracta d'assentaments forçosos per assegurar el control, i en l'altre de trasllats forçosos per evitar la formació de xarxes socials de base --de nou el control--, les complicitats que fan possible i amable la vida i són el substrat d'una cultura.

Una altra expressió curiosa és "on vius?". Diem això en relació a un lloc de residència (vivenda, municipi, comarca, país). Fora d'allà, ¿no es **viu**?⁸⁸. És un residu en el llenguatge d'unes èpoques en que tot passava al voltant de la llar... fins que es canviava de lloc... L'anglès també usa **live**, i el castellà **vivir**. Però no el francès (habiter), ni l'italià (abitare), ni l'alemany (wohnen). Pensar-ho.

L'entorn, els condicionants d'un lloc, ¿potencien o destorben? Potser semblaria que això depèn molt de com a una persona li vagin les coses en un lloc. Però el cert és que la idea de **escapada** o bé de **fugida radical** es troba tant en gent que viu relativament bé com en gent que viu més malament. Una gent fuig i una altra no, sense que això tingui sempre una relació clara amb les condicions objectives d'existència, i potser tampoc sempre amb les condicions subjectives, amb la manera com es percep la pròpia situació.

La idea de la fugida radical correspon a la utopia del canvi de vida. Utopia, no-lloc. Aquí seria oportú recordar Kavafis: "No t'adones que arruinant la teva vida en aquesta ciutat l'arruines en totes les ciutats del món" (buscar cita textual). El canvi de lloc no suposarà un canvi en allò que vols canviar. Potser és anàlog al que diu Rilke: "No hi ha món si no és dins" (Aracil, 1994). També pot ser una fugida poètica cap a la dissolució en un 'tot'⁸⁹.

---

⁸⁶ *The songlines*, Londres, Vintage, 1998, p. 56. (Primera edició anglesa: Jonathan Cape, 1987)

⁸⁷ Francesc (Paco) Candel en parlava lúcidament en un petit article (*Avui*, 23.11.92) titulat "No t'acostumis a ningú": "(...) Tens la sensació que el que mana està atent i vigilant per advertir de seguida devocions d'unes persones a d'altres i esquinçar-les. (...)"

⁸⁸ Winston Churchill comentava en una carta a la seva dona i fent referència a la seva casa: "Cada jornada lluny de Chartwell és una jornada perduda." Citació treta d'un article sobre Churchill de Martine de Rabaudy (traduït per María José Seguí), 'El lleó tendre i ferotge', *El Temps*, 792, 17-23 agost 1999, pp. 51-55. (55)

⁸⁹ No tinguis por

En quin indret ens trobarem demà?
Tu vas i véns cap on espero sol,
per començar una altra vegada el vol
de l'un per l'altre cap a més enllà

de l'explorat, fins arribar en aquest
país de trànsit, com ens correspon;
que bé que hi raja la més clara font,

Segurament tothom viu entre dos focs, i a vegades pot aparèixer com una situació contradictòria: la necessitat d'assentament i la necessitat (o el desig o l'impuls) d'alliberar-nos d'allò que ens lliga⁹⁰.

"Adés ens petrifiquem o ens desarrelem" (Seamus Heaney, *Wintering out*, en traducció de Toni Turull per a la revista *Reduccions*, de Vic, reproduïda a l'*Avui*, 15.10.95, en ocasió de l'atorgament del premi Nobel de literatura).⁹¹

---

mai no sadolla la infinita set.

No tinguis por, que mai no serem vells.
Emigrarem d'arreu com els ocells
cap on la parla és solament *un* mot.

Ens el direm sens dir-lo, que no cal,
que la mirada per això més val,
i ens confondrem per sempre més amb *tot*.

Joan Vinyoli, *A hores petites* (La mà del foc), B, Crítica, 1981, p. 113.

90

Sec al talús de la carretera.
El xofer canvia la roda.
No estic bé al lloc d'on vinc.
No estic bé al lloc on vaig.
Per què miro el canvi de roda
amb impaciència?

Bertolt Brecht, traduït per Feliu Formosa i citat per Pere Rovira en l'article "Suces", *Avui*, 1.07.99.

⁹¹ Aquí es pot també recordar Espriu (*Assaig de càntic en el temple*. D'"El Minotaure i Teseu"):

Oh, que cansat estic de la meva
covarda, vella, tan salvatge terra,
i com m'agradaria d'allunyar-me'n,
nord enllà,
on diuen que la gent és neta
i noble, culta, rica, lliure,
devetllada i feliç!
Aleshores, a la congregació, els germans dirien
desaprovant: "Com l'ocell que deixa el niu,
així l'home que se'n va del seu indret",
mentre jo, ja ben lluny, em riuria
de la llei i de l'antiga saviesa
d'aquest meu àrid poble.
Però no he de seguir mai el meu somni
i em quedaré aquí fins a la mort.
Car sóc també molt covard i salvatge
i estimo a més amb un
desesperat dolor
aquesta meva pobra,
bruta, trista, dissortada pàtria.

I el contrapunt que li fa "si cal, amb disculpes" Pere Quart (*Assaig de plagi a la taverna*):

Quant a la sortida d'un lloc, hi ha moltes maneres de fer-ho. Ara es parlava de fugida. Però a vegades pesa molt més l'atracció d'un altre lloc, sense que sempre vagi acompanyat de refús de la societat de partida⁹², i la mateixa fugida té molts matisos. Responent a dificultats materials, o bé socials, o bé encara psicològiques, encara que és freqüent que hi hagi una barreja de coses⁹³.

Una altra manera de sortir és el viatge no esporàdic sinó com a forma de vida.

Sobre els viatges i els viatgers hi hauria molt a dir. Es pot viatjar com una maleta⁹⁴, segons l'expressió popular, però també es pot viatjar fent del camí mateix un lloc i de cada etapa un assentament. I els exploradors.

Oh, que avingut estic amb la meva
petita, esclava, poc sortosa terra
i com em recaria d'allunyar-me'n,
oest o sud enllà,
on sembla que la gent és bruta
i pobra, accidiosa, inculta,
resignada, insolvent!
Aleshores, a la taverna nova, els companys dirien
fotent-se'n: "Com qui s'agrada de la lletja,
així el lluç que pica un ham sense esquer",
mentre jo, encara prop, pensaria
en les velles fretures i confiances
d'aquest meu tossut poble.
I, ja tot sospesat, recularia
per a restar aquí fins a la mort.
Car, fet i fet, tampoc no sóc tan ase
i estimo a més amb un
irrevocable amor
aquesta meva -i nostra-
bastant neta, envejada, bonica pàtria.

⁹² El clàssic esquema atracció/repulsió --sovint citat en els seus termes anglesos *push/pull*-- sol pecar de reduccionista.

⁹³ Casos de persones corrents se'n poden trobar a milers en qualsevol lloc, això deixant de banda els casos de refugiats i exiliats reals i els moviments més estrictament lligats a la subsistència. Per citar algun exemple més sonat i mediàtic, el cas de tants intel·lectuals i artistes que es traslladen a països més prestigiosos, o més lliures, o a antigues metròpolis, o països sense guerra. O un Abbé Pierre que deixa França per la pressió de les crítiques a les seves posicions de suport a Roger Garaudy en les seves tesis sobre l'Holocaust (1996). O un Cabrera Infante que, més literàriament, diu que va marxar de Cuba el 1966 per no caure en "l'alternativa del suïcidi" (*Avui*, 6.02.1996, crònica des de Barcelona d'Elisabet Cabeza, amb motiu de la presentació del llibre *Ella cantaba boleros*), i que en front dels aires "de pati de convent" que bufaven per la capital espanyola (la seva primera destinació, on sembla que li van negar el permís de residència) va optar per Londres, on havia anat per una feina i "era estiu i el sol que feia va completar el miratge".

⁹⁴ *Estranyament, Aitò no havia viatjat gaire. "No, Betros...", em va dir; "el viatge l'hem de fer per dins". Passejar massa, repetia un cop i un altre, era com fugir; la curiositat per les coses materials podia arribar a embriagar com el vi; i tot plegat, podíem acabar com els grans viatgers, que veien els arbres i no creien en el bosc.*

Alfred Bosch, *L'Atles furtiu*, B, Columna, 1999, p. 102. (La novel·la se situa a Mallorca, i en part també a Barcelona i Girona, a l'edat mitjana. Els troços en cursiva corresponen a la narració del vell cristià armeni, Betros.)

Pot passar que a força de viatjar s'acabi perdent el sentit de les diferències, de l'especificitat dels llocs, com diu Marco Polo a l'emperador: "-Viaggiando ci s'accorge che le differenze si perdono: ogni città va somigliando a tutte le città, i luoghi si scambiano forma ordine distanze, un pulviscolo informe invade i continenti. Il tuo atlante custodisce intatte le differenze: quell'assortimento di qualità che sono come le lettere del nome."⁹⁵ Pot ser que sigui per un procés de destil·lació de l'essència, però també pot ser que respongui a un cansament, un esmussament dels sentits, que acaba per donar una visió superficial.

Viatges desterritorialitzats, a través de bancs de dades.

I viatges pel territori, sense canvis de lloc social i psicològic. Són viatges que no són viatge.

Diu Aracil (1995) que la nostra època no és una època viatgera. És una època sedentària projectilitzada. Disparada.

I diu Claudio Magris (1999, p. 99) que "El viatge sempre és un retorn, el pas decisiu és el que posa el peu un altre cop a terra o a casa."

En la nostra societat occidental hi ha un tipus de fugida de poca volada (pel caràcter, no per la distància) que s'ha fet molt freqüent. És una fugida relativa, provisional, amb les espatlles cobertes i cobert també el retrocés. Més que cobert com a possibilitat: previst i lligat abans de fugir, com a condició *sine qua non*. Es tracta de la fugida organitzada dels caps de setmana, de les vacances, i el turisme en general. Es tracta de posar distància quilomètrica amb les pròpies habituds, obligacions i preocupacions, per assolir alguna mena de descans i de pau espiritual. Com si el canvi de lloc comportés per ell mateix un canvi d'estat d'ànim.

Però, potser sí qu' existeix, aquest vincle. Potser no directe. Potser hi ha un joc espai/temps. Diu Thomas Mann a *La muntanya màgica* (Barcelona, Proa, 1992 (or. alemany: Berlin, 1924), p.14): "Dos dies de viatge allunyen l'ésser humà --i més el jove, poc arrelat encara a la vida-- del seu món quotidià, de tot allò que ell [Hans Castorp, el protagonista] anomenava els seus deures, interessos, preocupacions i perspectives, i l'allunyen molt més del que devia haver somiat durant el trajecte en cotxe fins a l'estació de tren. L'espai rodant i en fuga, que va creixent entre ell i el lloc de procedència, dóna prova de forces que se solen creure reservades al temps; hora rera hora produeix uns canvis interns que s'assemblen molt als que provoca el temps, però que en certa manera els superen. Igual que aquest, crea l'oblit, però ho fa perquè deslliga la persona humana de les seves relacions, perquè la trasllada a un estat de llibertat originària --sí, fins i tot d'un pedant i burgès, en fa en un girar d'ulls una mena de vagabund. Diuen que el temps és el Leteu, però els aires llunyans també són un beuratge semblant i, en cas de ser menys eficaços, a canvi són més ràpids." [Segons en Fc. La traducción és infernal]

No tots els canvis de lloc són, però fugides. A vegades el canvi d'entorn respón a algun tipus de càlcul racional o desig intuïtiu de millora. Cerca i recerca d'un entorn més favorable al desenvolupament d'una forma de vida que es considera interessant.

---

⁹⁵ Italo Calvino, *Le città invisibili*, Torí, Einaudi, 1972, p. 145.

Una altra possibilitat és que el canvi de lloc no sigui ni una fugida radical ni el càlcul racional ni el desig intuïtiu sinó una inadaptació sistemàtica, una incapacitat d'assentament en qualsevol lloc. Això va associat a uns trets de la personalitat més que a unes condicions de vida.

S'ha fet referència a la necessitat de vinculació a un lloc. Però també es podria al·ludir a l'angoixa dels llocs⁹⁶.

Al-Mutanabbi, un beduí, un nòmada i alhora poeta àrab del segle X (Kufa, 915-965), en el seu anar i venir passa per un lloc on havia estat anteriorment i on hi ha vestigis de l'anterior campament i hi deixa escrit aquest poema:

"Vosaltres, els llocs que vam estimar,
teniu un lloc dins del nostre cor.
Us vam abandonar, però teniu un lloc dins del cor.
Perquè vosaltres no sabeu, però el cor sap." (Aracil, 1995)⁹⁷.

Potser es tracta d'això, de la capacitat d'estimar (o d'odiar?) un lloc. (És clar que hi ha feines, i condicions, que propicien el "desarrelament".)

La idea que l'entorn lliga les persones, les determina negativament, les encotilla, i que només sortint del propi món poden donar el millor de si mateixes, és molt extesa. La il·lusió de la llibertat fora de les pròpies fronteres, que té sentit en relació a les constriccions exteriors, però que difícilment en té en relació a les interiors. Tanmateix, hi ha una edat, la joventut, en que aquesta distinció es dilueix. Els adolescents, i també els adults joves, tenen tendència a buscar-se a si mateixos fora del propi lloc. O potser busquen el lloc propi, se l'han d'apropiar. (En això hi intervé el propi impuls, però a vegades també hi obliga la por de quedar enrere.) A vegades el lloc primer conviu amb el nou, altres vegades serà recuperat al cap d'un temps més o menys llarg, quan l'exploració es dona per acabada, i també pot ser que es perdi definitivament.

Es podria dir, això sí, que quan l'assentament es converteix en aferrament l'apropiació exclou el món extern (persones, i les influències que vehiculen), el lloc es converteix en un espai tancat. Pots quedar-hi atrapat. De fet, com suggeria el títol del seminari d'Aracil, hi ha una línia que va de la casa a la presó⁹⁸. I molts habitants de llocs aïllats --illes o no-- es mouen entre sentiments controvertits pel seu lloc, oscil·lant entre el delit que hi associen i la imposició o el càstig que els hi suposa. I els llocs d'infància --els paradisos perduts o, a vegades, els malsons oblidats--, així com altres llocs de la vida, s'han de recuperar però també superar, transcendir, deixar que la història les col·loqui, sense renegar-ne. Sovint només la distància permet posar al seu lloc allò en què s'està immers, però la distància no és ni imprescindible ni suficient.

---

⁹⁶ Com diu l'escriptor Pere Rovira en l'article "Sucres" a l'*Avui* de 1.07.99, citant Bertolt Brecht. Parla també de l'estranya manera en què "s'han enyorat tants romàntics: fugir per voler tornar, odiar una capital per estimar-la més". Però segurament ara, en el nostre entorn, abunden més els desarrelats que els romàntics.

⁹⁷ En la publicació de les sessions del seminari de Morella de 1994 (Lluís V. Aracil, *La mort humana*, B, Empúries, 1998) apareix una referència a aquest poema i el nom que hi figura és Mutarambbi.

⁹⁸ També s'hi refereix Claudio Magris a *Microcosmi* (1997): "Així també hi havia un rastre que duia a Morela, sota les runes que cobreixen un espai que va ser casa --o cau o presó-- per a un home (...)" (p. 114 de la traducció d'Anna Casassas, Barcelona, Empúries/Anagrama, 1999).

Semblantment, alguns canten els avantatges de la posició de frontera.

D'altra banda, tot i que la mobilitat sempre suposa canvi (de lloc, si més no), hi ha moltes societats on alguns grups es podria dir que tenen la mobilitat com a norma i és l'assentament el que te un caire d'esdeveniment, d'excepcionalitat. (Això a part del fet que en qualsevol societat hi ha hagut sempre persones aventureres, viatgeres, **inquietes** (=no quietes).) En el cas d'alguns d'aquests grups la mobilitat va lligada al treball o a l'activitat que desenvolupen. En el moment històric actual, als clàssics grups constituïts pels transportistes, viatjants, temporers del camp, transhumants, etc, caldria afegir una part del funcionariat internacional, dels directius i tècnics d'empreses transnacionals, dels esportistes, etc. Caldria veure encara quins d'aquests es mouen des d'un centre on estan radicats i quins es troben realment "flotant".

Especialment en el cas de directius i tècnics, s'ha començat a parlar de "nous nòmades". L'expressió no sembla gaire ben trobada. Un nòmada té un territori que li és propi, personal i col·lectivament. Pertany a una societat que s'insereix en aquest territori. De cap manera és **d'enlloc** o **de tot arreu**, que ve a ser el mateix.

El personatge del relat de Luís Sepúlveda, *Un viejo que leía novelas de amor* (Barcelona, Tusquets, 1993), Antonio José Bolívar Proaño, és un viatger que estima i odia els llocs on viu. S'hi implica. Li agrada llegir, però no li és al·licient suficient per exercitar la lectura llegir coses que ocorren "en un mundo lejano, sin referencias que lo hicieran entendible y sin invitaciones que lo hicieran imaginable" (p. 63 de l'edició de 1994).

Tothom voldria transcendir el lloc on li ha tocat viure, d'una manera o una altra i expressant-ho de diverses maneres segons la pròpia cultura i la pròpia idiosincràsia. Però tothom s'hi aferra, també amb diferents versions, encara que sovint no es vulgui reconèixer. És una mica el que també passa, més enllà del propi lloc, amb l'aferrament al món⁹⁹.

---

⁹⁹ En termes poètics, ho expressen molt bé dos escriptors catalans, presos com a exemple entre molts:

Com un poble d'ocells, fills de la llum eterna,
des dels pòrtics del temple d'un déu abandonat,
o cos meu, la meva ànima, sedent de claredat,
guaita enfora, a l'espai on la vida governa,
(...)

(Màrius Torres, *El temple de la mort*, a *Poesies i altres escrits*, B, edicions 62, 1993, p. 89. El poema és del 25 de març de 1939.)

Si el món ja és tan formós, Senyor, si es mira
amb la pau vostra a dintre de l'ull nostre,
què més ens podeu dà en una altra vida?
(...)

Deu-me en aquests sentits l'eterna pau
i no voldré més cel que aquest cel blau.
(...)

(Joan Maragall, *Cant espiritual*, a *Obres completes*, B, Selecta, 1947, p. 82.).

I en la prosa, podem citar un text extret de l'última obra de l'escriptor txec Bohumil Hrabal, *Noces a casa*, Barcelona, Destino, 1993 (trad. Monika Zgustová). És una obra de ficció autobiogràfica, en que el narrador

Potser aquesta és la clau de la qüestió: **Trobar l'equilibri entre suggeriments i referències segures.** Però no d'una vegada per sempre, sinó mantenint la tensió i la commoció del desequilibri suportable¹⁰⁰. I una manera de fer-ho podria ser la que Josep Palau i Fabre atribueix a Maria Mercè Marsal, de qui diu que "es reconcilia sense haver-les mai renegat", referit als seus orígens al seu poble nadiu, que "ha pogut més, a la fi, que la resta de les experiències, elucubracions i aventures"¹⁰¹. Jürgen Habermas (1987) remet al verb alemany '*Entspringen*', que Antoni Marí pren com a títol d'una novel·la seva¹⁰².

De tota manera, si bé aquest element de seguretat que pot proporcionar el lloc propi és un element important per a la vida de les persones, encara és més fonamental l'element de substrat que representa, i que ha de permetre que fructifiquin les experiències, els coneixements, les innovacions --els suggeriments-- que aporta l'exploració.

En una societat donada, la destrucció o dilució de referents i/o el pas continu de gent que no s'assenta, pot donar un sentit de desempar, de desestructuració. El mateix per un individu, tant si és per pertinença a un lloc desestructurat com si és per errància pròpia.

L'absència de moviment és la mort: Un ser viu és un ser animat. El tancament també és la mort: Un ser viu necessita aliment extern. El mateix per un poble, una societat. Moviment i assentament no són finalment coses contraposades, excloents¹⁰³.

“Notre nature est dans le mouvement, le repos entire est la mort.” Blaise Pascal, **Pensées**¹⁰⁴. (La nostra naturalesa resideix en el moviment; la calma completa és la mort.) (Trobo aquest pensament, a posteriori, reproduït a Chatwin: "Our nature lies in movement; complet calm is death." op. cit., p. 163)]

---

s'identifica amb la veu de la dona de Hrabal, que descriu els primers anys de convivència:

"El meu home era una persona molt intranquila. Sempre volia ser en un altre lloc que aquell on era i qualsevol cosa que fes la feia a corre-cuita, per anar a escampar la boira com més aviat millor. Sempre volia tornar allà d'on havia fugit."

¹⁰⁰ "(...) L'equilibri no commou. El que fa rumiar és el desequilibri.", Màrius Sampere, al final de l'entrevista que li fa Lluís Bonada a *El Temps*, núm. 570, 22.05.95, p. 89.

¹⁰¹ Josep Palau i Fabre, "Maria Mercè Marsal, tres vegades sola", *Avui*, 15.04.99, pp. IV-V. La cita és de la p. V. (En el text original posa 'elocubracions'.)

¹⁰² *Entspringen*, B, Edicions 62, 2000. El llibre, que he llegit posteriorment al que jo havia escrit, es tanca precisament amb la següent citació del text de Jürgen Habermas:

"El mite de l'origen manté el doble sentit del verb alemany *Entspringen*, l'estremiment davant la pèrdua de les arrels i el respir d'alliberament després de l'acte de la fugida." (*The philosophical discourse of modernity: twelve lectures*, Cambridge, Polity Press, 1987)

¹⁰³ "All our words for "country", he said, 'are the same as the words for "line".'

For this there was one simple explanation. Most of Outback Australia was arid scrub of desert where rainfall was always patchy and where one year of plenty might be followed by seven years of lean. To move in such landscape was survival: to stay in the same place suicide. The definition of a man's 'own country' was 'the place in which I do not have to ask'. Yet to feel 'at home' in that country depended on being able to leave it. Everyone hoped to have at least four 'ways out', along which he could travel in a crisis. Every tribe - like it or not - had to cultivate relations with its neighbour."

Bruce Chatwin, *The songlines*, Londres, Vintage, 1998, p. 56. (Primera edició anglesa: Jonathan Cape, 1987)

¹⁰⁴ Fragment 640, Editions du Seuil, 1962, p. 289.

Però la dilució, la dispersió, també és la mort (per desintegració).

Seria interessant pensar en la idea de Paul Virilio (1991) de que després de la revolució del transport, que fa que visquem en vehicles mòbils, estem ara en l'era de la revolució de la transmissió. Arribarem a la velocitat absoluta. Això té com a resultat la inercia absoluta. Si el territori només existeix a través les formes que tenim de bellugar-nos (moure's) pel seu interior, arribem al final de la relació mòbil amb el territori. Aquest passa a ser no res més que el cos del receptor. "Overall interactivity liquidates distances de facto, and these distances, which had a quality: that of letting man exist through his trajectory, his journey. Instantaneous man, ubiquitous man, the almost god-man is no longer a man. And the earth is no longer land." (p. 53). Diu que el planeta es converteix en un "nowhere". I que la pèrdua de la trajectòria és perillosa per l'home, perquè és una paràlisi, una atrofia en l'ésser com ésser en moviment. Cita tres maneres d'estar paralytitzat: ser minusvàlid, "ser" empresonat i "ser" a tot arreu al moment (being everywhere at once). Ser telepresent igual a "ser" empresonat en la velocitat absoluta.

Diu Thomas Mann a *La muntanya màgica*, referint-se a caminar per la sorra, arran de mar, que "el temps s'ofega en la monotonia immensa de l'espai, el moviment d'un punt a un altre ja no és cap moviment quan regna la uniformitat, i on el moviment deixa de ser moviment, no hi ha temps."¹⁰⁵

En els relats d'origen dels nubis Mehennab hi ha dos arguments principals: la genealogia com expressió de la cohesió tribal (situar-se en les tribus àrabs clàssiques), i la migració que, a la inversa, comporta una dispersió. El mite d'origen està construït com una successió de relats de migració, amb punts de referència geogràfics i històrics versemblants, si no reals (Fogel, 1991).

Un inici de diferenciació es troba ja en els termes del llenguatge bàsic en molts idiomes: "nos-altres", "vos-altres", "ells". Ja es diferencien els propis dels interlocutors o propers, i d'uns externs¹⁰⁶.

En els ambients on la gent es vol considerar "oberta" hi ha un rebuig més o menys intens i més o menys extens dels sentiments que vinculen les persones amb uns llocs (llocs físics, de cultura, de llengua,...). Sovint s'addueix el risc de tancament, de l'exclusió de l'altre, del xovinisme. Sense entrar a discutir-ho, s'observa una contradicció quan aquests mateixos ambients s'exclamen i denuncien el fet que actualment tanta gent en el món visqui fora del seu país¹⁰⁷. Vol dir que, circumstàncies a part de com hagin sigut les condicions del desplaçament, es considera que viure al propi país (entés aquí simplícticament com a país natal) o no viure-hi no és indiferent.

---

¹⁰⁵ Barcelona, Proa, 1992, p. 607.

¹⁰⁶ Veure text de J. Roca i Roca a *L'Esquella de la Torratxa* del 3 de setembre del 1897 citat per Espinàs a l'**Avui** 17.10.95.

¹⁰⁷ Només a títol d'exemple, veiem com se'n parlava a la Conferència sobre Població i Desenvolupament de El Caire: "Més de 125 milions de persones, gairebé el 2,5% de la població mundial, viuen fora dels seus països nats, normalment pobres, i d'ells gairebé vint milions són refugiats o desplaçats a conseqüència de guerres i altres conflictes. Aquest fenomen ocupa un capítol dels setze del programa d'acció que serà aprovat com a document final de la Conferència sobre Població i Desenvolupament" (Avui, 12.09.94). O en un article a *Le Monde* del 8.04.94 sobre el polvorí de Ruanda-Burundi es parla dels desplaçaments de població com un element agreujant del risc de violència.

I en nom de l'universalisme es qüestiona a vegades la importància del lloc, de la pertinença a un lloc, de l'arrelament. Es considera una cosa estreta, tancada. Es parla de ser ciutadà del món o ciutadà universal. Tothom seria igual i ser d'un lloc o d'un altra és indiferent. La identitat és vista com el preludi de la discriminació negativa de les altres identitats. Però aquesta identitat és universalment sentida i reconeguda, i només un sentit de superioritat i de mala consciència pot fer-ho veure com una cosa rebutjable.

Es pot pensar que el que nega coses elementals ho fa perquè no comprèn¹⁰⁸, o perquè allò que nega el posa en contradicció.

S'oblida així una cosa tan clara com que per saber estar a tot arreu s'ha de saber estar a fons en un lloc. I és força notable la coincidència entre aquestes idees i la inadaptació a la societat des de la que es formulen. Si el que es vol dir és ser "universalista", es pot recordar el què deia Milton Santos en la seva estada a Girona el febrer del 1992: ningú no és universalista si no és a partir d'un lloc. (També Tolstoi: si vols ser universal descriu el teu poble)¹⁰⁹. I aquest lloc d'on es pot ser ciutadà és generalment el lloc on es viu. (On es viu pròpiament, no on s'està com a passavolant o foraster). Excepte en el cas de colonitzadors, invasors i ocupants, en les seves diferents variants. I excepte també, és clar, aquells als que s'exclou.

Es pot recordar també simplement com les diferents societats reivindiquen aquelles persones "il·lustres" que han nascut --o que han mort-- en el seu si. Se'ls hi ret homenatge, es dediquen monuments a la seva memòria i s'analitza la relació que establiren amb el seu entorn.

També es pot constatar el desig tossut que la gent manifesta per arribar a enterrar els morts en el lloc d'on es considera que són, en el que es considera "la pròpia terra". És com un tancar el cercle. Uns ho reivindiquen pels seus morts, altres ho demanen per ells mateixos abans de morir (i alguns ho exigeixen per morts més llunyans però rendibles, com el negre de Banyoles).

Milan Kundera, a *Les testaments trahis* (1993), parlant de les personalitats de Chamcha i Farishta a l'obra de Rushdie *Els versicles satànics* (publicats en anglès el 1988), diu que el seu misteri rau en llurs arrels, de les quals s'han separat però que segueixen vives en ells. Parla del seu trencament, d'on es deriva l'esquinçament existencial dels dos protagonistes (p. 28 de la traducció catalana editada a Barcelona per Destino el 1994).

I tants i tants poetes s'han referit a la importància d'aquestes arrels i a l'esquinçament que suposa el seu trencament (veure textos annexes, com a exemple). Veure el cas de l'escriptor antillà

---

¹⁰⁸ Roberto Calasso, escriptor italià, aplica una expressió anàloga, referint-se als mites: "Generalment desmitifica qui no comprèn." (Entrevista d'Ada Castells, *Avui*, 3.06.99)

¹⁰⁹ I altres autors:

"(...) Moncada és un autor molt sòlid i sobretot exemplifica molt bé allò que deia Joan Miró: 'Per arribar a l'univers cal partir del local. Com més profundament local és una cosa més universal esdevé.' Una cosa semblant havia dit Unamuno a propòsit del teatre d'Ibsen."

Pere Gimferrer, preguntat sobre Jesús Moncada, arran de la publicació del seu llibre *Calaveres atònites*, a *El Temps* 23-29 novembre 1999, núm 806, p. 71.

Derek Walcott. I, més a prop nostre, tota la poesia de l'exili català a França, Mèxic, Veneçuela, etc. O qualsevol altre literatura d'exili, començant pel poema/cançó catalana *L'emigrant*.

I, referides a un lloc en minúscula, i dit de manera molt elemental, el poema d'Enric Casassas *Model* (al llibre *Calç*, Barcelona, Proa, 1996, p. 22):

Quin sermó senzill convé
perquè uns homes no separin
cap marit de cap muller
ni l'amant del seu amor
ni ningú ningú ningú
de l'arròs del seu carrer,
eh?

En aquesta qüestió de les arrels, a els lligams amb els llocs d'origen, hi intervé segurament la mateixa nostàlgia --ja citada abans-- del paradís perdut, dels records de la infantesa que extenen la seva empremta tot al llarg de la vida, nostàlgia d'un altre temps (individual, personal i col·lectiu, propi i històric), que es troba en la idea de retorn latent en quasi tots els emigrants. A vegades el paradís perdut és una cosa establerta col·lectivament, que no es correspon amb la nostàlgia personal del propi petit paradís. És el cas, per exemple, de pobles històricament desplaçats¹¹⁰.

També es pot considerar el què passa en un món tan modern i dinàmic com és de la gran economia, dels grans negocis. Fixem-nos en les empreses transnacionals. Sovint es coneixen amb el nom de multinacionals, però solen tenir una pertinença nacional molt clara. Allà no és gens indiferent el fet de ser d'un lloc o d'un altre. Alguns llocs clau de la direcció estan reservats exclusivament per a directius de la nacionalitat que en controla el capital. Cal ser japonés, nordamericà, francès, alemany, segons sigui la "nacionalitat" de l'empresa. Sempre diem que en aquest món d'empresa el diner, el negoci, és l'única cosa que compta, que el capital no té pàtria, però el màxim control, els càrrecs de confiança, han de quedar entre "els de casa".

Diu Espinàs (*Avui*, 31.12.94) que **enyorar** ve del llatí **ignorare**. Això pot suggerir que enyorar un lloc vé de no tenir-ne prou coneixement pel fet de ser-ne lluny. De voler saber-ne més. (v. Coromines)

I Bruce Springsteen titula un elapé '*Born in the USA*' (1984), com ens recorda Jaume Escala en defensar-se d'haver titulat un àlbum seu '*Terres de Catalunya*'. (Posteriorment, ja en el 1999, treu un CD que es titula '*Nascuts a Catalunya*.) I els atletes dels EUA --així com el president-- es posen la mà al cor en sentir l'himne del seu país. Però possiblement en el crit de Springsteen hi ha més crítica que enaltiment.

No és pas a un lloc físic on hom s'arrela. S'arrela a una cultura. Aquesta, a la vegada, té un

---

¹¹⁰ "Qui, de tota aquella gent reunida allà, volia realment tornar a Jerusalem i refer, pedra sobre pedra, el temple del gran Salomó? Si jo m'enyorava d'alguna pàtria, era de la meva Mallorca, on el fred mai no atacava tant com a Catalunya. Què devien estar fent el bon Cresques, i Setaddar, i l'Astruga, i...? Potser per a la meva gent, com deia el notari Bernat, l'Orient també era més un somni que una empresa desitjada." Alfred Bosch, *L'Atlas furtiu*, B, Columna, 1999, p.142.

territori de referència. El territori és el substrat. Empúries íbera, o grega, o romana. Els que hi arriben no són d'allà (o no només) pel fet d'arribar-hi. Un cop allà, alguns s'hi vinculen i es diferencien culturalment dels altres. Arrelar-se és establir lligams durables. Que, per suposat, es van modificant amb el temps, i es poden trencar. Empúries es troba en un lloc físic, però Empúries és un lloc social. I com a lloc social ha anat evolucionant. A vegades, aquests llocs socials són convertits en llocs emblemàtics o fins i tot sagrats per una cultura.

Fer-se d'un lloc es podria potser definir com l'esforç (o el procés, no cal que sigui amb esforç), més o menys conscient, per donar sentit a "l'atzar" d'haver nascut o d'haver anat a parar a un cert lloc.

Potser es podria distingir entre **llocs d'heretatge** i **llocs d'adopció**. Uns vénen donats i els altres es trien. Hi ha qui pensa que els llocs triats són predilectes pel fet de la llibertat d'elecció, en front de la "imposició" que suposen els altres. Però no és tan clar. Ja s'ha parlat del pes, de la força, dels llocs primers. D'altra banda, d'un lloc d'heretatge se n'ha de confirmar, un moment o altre, d'alguna manera, l'acceptació. S'ha de fer propi el llegat, encara que sigui anant-hi a la contra. I, d'altra banda, passat un temps, un lloc d'adopció deixa de ser un lloc que es tria; com que ja ha estat triat anteriorment, es converteix en un lloc donat. És un lloc que es pot estimar, en la mesura en que es renova la tria, però també es pot arribar a avorrir o odiar, igual que un lloc d'heretatge.

Cal considerar, de tota manera, no només la força dels llocs primers sinó la de qualsevol lloc on la vida et porta. Sembla que hi ha com una inèrcia, del tipus d'aquella del lema del Tirant, però també pot tenir alguna cosa de fidelitat i a vegades de fatalitat. Aquest darrer aspecte és el que ressalta el pintor Antonio López quan parla de que hi ha una cosa fonda que et fa continuar en un lloc, una cosa que va més enllà de l'elecció i que ell anomena destí¹¹¹.

¿Què passa amb la gent a qui la història familiar i/o personal ha portat d'una banda a l'altra, i sobretot si els hi ha portat malament? Hauran d'"adoptar" (o "fer-se adoptar") un lloc. Fer-se'n un de propi. O si no, quedaran **errants** (errant: que erra, que va d'una banda a l'altra sense una direcció fixa; que erra, que comet errors).

Els barris pobres de les grans ciutats, i especialment els suburbis de blocs-dormitori, poden tenir pels seus habitants una connotació de lloc de captivitat respecte als barris benestants o als centres. Això quan no són llocs estàndar, amorfes, o simplement no-llocs. També els països pobres on ha arribat l'expectativa de la migració a un país ric poden resultar pels seus ciutadans un lloc de tancament opressiu.

Lloc propi, lloc aliè, lloc veí

S'ha fet referència a la importància que es dóna al concepte de "propi lloc" o "lloc propi". Es reconeix la seva validesa com a concepte que expressa un tret del funcionament de les societats humanes. Amb les matisacions que sigui --lloc únic o lloc policèntric, reconeixement

---

¹¹¹ Antonio López, entrevistat per Jordi Serrat (Girona). *Avui*, 22.06.97.

d'excepcions-, això és acceptat universalment. L'home (o dona) d'enlloc, l'home (o la dona) universal, són més declaracions d'exotisme que realitats contrastables¹¹². Només cal pensar en la idea d'exili, que ningú discuteix: si hi ha exili, vol dir que hi ha un **lloc propi**, del qual et poden treure.

És clar que també es pot parlar --i es parla-- d'exili interior. Una mena d'exili de l'ànima¹¹³, del qual la presència física al lloc propi no et pot redimir (més aviat al contrari: l'exili és interior per contraposició a l'exili geogràfic exterior d'altres). Però és evident que la referència al lloc hi és, i més aviat es troba emfasitzat, erigit a la categoria de símbol o al·legoria. Són sempre intel·lectuals i literats els que utilitzen l'expressió com a metàfora d'un malestar. És també el cas de sentir-se estranger al propi país. Que pot ser per raons diguem-ne morals o per raons ben materials, com és el cas quan el país ha estat ocupat amb un desplaçament de frontera, per exemple. Ets a casa teva però ja no és casa teva¹¹⁴.

Es pot pensar si la força que lliga les persones a uns llocs --Magris (1999) arriba a parlar de cordó umbilical entre la sang i la terra (pp. 246-247)-- té relació amb les llargues èpoques històriques en les quals l'agricultura era l'activitat llargament predominant. Livi Bacci (1999, p. 20) parla de l'ansia d'espai, que marca la història demogràfica europea fins l'època contemporània. I tantes cultures expressen aquest vincle en les seves tradicions i els seus mites¹¹⁵. Té encara sentit actualment? Potser no és evident. Però, en tot cas, és, i encara pesa. Tot i això, l'element 'social' deu tenir un pes de primer ordre. Lloc propi seria el lloc on hom es reconeix i és reconegut¹¹⁶.

A partir d'aquí, del lloc propi se'n renega o se l'exalta; se'n destaquen els seus efectes perversos o les potencialitats que ofereix (en relació a què?: al desenvolupament humà?; al progrés?; quin progrés i cap a on?). Una altra cara d'això mateix seria la importància del concepte d'estrangeria (i el de foraneïtat?), i també la seva ambivalència¹¹⁷.

---

¹¹² Encara que hi hagi personatges reals o literaris que es complauen en la ficció:

"(...) deia [Hermann Bahr] que se sentia bé a Trieste, perquè en aquesta ciutat tenia la impressió de no trobar-se enlloc. (Claudio Magris, ob. cit., p. 15)

Paul Auster parla a *La ciutat de vidre* d'un enlloc: "Nova York era l'enlloc que ell s'havia construït al seu voltant".

I John Lennon té la coneguda cançó *Nowhere man*.

¹¹³ És el cas, per exemple, de Joan Fuster en el País Valencià de la postguerra.

¹¹⁴ "En Nino també, les primeres vegades que va tornar a posar els peus a les illes, després d'anys de dura absència, trobava absurd haver d'ensenyar el passaport per obtenir permís per anar a casa seva, després es va acostumar a sentir-se exiliat i estranger fins i tot allà i per tant també a tot arreu." Claudio Magris, *Microcosmos*, B, Empúries/Anagrama, 1999 (or. italià *Microcosmi*, 1997), p. 170.

¹¹⁵ "The Aborigines had an earthbound philosophy. The earth gave life to a man; gave him his food, language and intelligence; and the earth took him back when he died. A man's 'own country', even an empty stretch of spinifex, was itself a sacred ikon that must remain unscarred." (Bruce Chatwin, *The songlines*, Londres, Vintage, 1987, p. 11.

¹¹⁶ Simplement i amb totes les variants, sense necessitat d'exterioritzar res. "Al país natal, el llinatge; a l'estranger el vestir" (*Tuareg. Cants d'amor i de guerra de l'Ahaggar*, versió de Teresa d'Arenys, Barcelona, Angle Editorial, 1999, p. 13)

¹¹⁷ Els que refusen la distinció propi/estrany són, com tant sovint passa, els que més importància donen a l'estrangeria. El rebuig teòric i l'obsessió pràctica van de bracet. També aquí hi ha grandesa i misèria, portes obertes i portes tancades. En diferents cultures es troben refranys destinats a inculcar prudència cap a l'estranger, cap a l'estrany. Prudència i a vegades prevenció: "més val boig conegut que savi per conèixer". Citació Montaigne.

Els qui han parlat amb més abundància i pertinència del lloc propi són segurament pensadors i poetes --i pensadors que citen poemes en les seves reflexions--, més que no pas científics. Els textos podrien ser innumbrables. Ja s'ha fet referència a Aracil (1995) i les seves consideracions sobre la "casa". A Bachelard (1957), amb la seva idea sobre els racons on arraulir-se, de l'espai de la immobilitat com l'espai de l'ésser. Però es podria anar una mica més enllà.

En efecte, si més amunt s'ha fet referència a que el lloc propi no és necessàriament ni el lloc de naixement ni un lloc fixat, sí que té alguna cosa de lloc d'origen. I aquí ocuparia un lloc la casa, no tant com a fet material sinó com a seu d'un somni arcaic. Ja s'ha fet referència més amunt a la idea de matriu. El claustre matern¹¹⁸. L'úter. Bachelard, en una altra obra, de 1948, té un capítol titulat "La maison natale et la maison onirique" (cap. IV). De la primera en recalca el seu caràcter de "la maison d'intimité absolue, la maison où l'on a pris le sens de l'intimité" (p. 95). Però també --i ell ho fa coincidir-- és la casa dels somnis, la casa que s'evoca més que qualsevol altra cosa del passat (p. 96). I afegeix: "La maison onirique est un thème plus profond que la maison natale. Elle correspond à un besoin qui vient de plus loin. (...) La maison du souvenir, la maison **natale** est construite sur la crypte de la maison onirique. Dans la crypte est la racine, l'attachement, la profondeur, la plongée des rêves. Nous nous y "perdons". Elle a un infini." (p. 98) I la casa natal, per via d'aquesta casa onírica, enllaça amb el somni de la casa de retir, que és pobre i tranquil·la (p. 100), com correspon a la rusticitat dels somnis fonamentals. I, és clar, es tracta d'una casa somniada potser en molt diverses ubicacions, però arrelada¹¹⁹.

També es podria fer referència aquí a uns altres racons íntims als quals s'anirà a parar un dia: el llit de mort i la tomba¹²⁰. Aquest últim recupera alguna cosa de la profunditat de la cova i representa un retorn a l'inici.

Amb tot això, es pot pensar que no és banal el canvi que la sanitat ha introduït en portar els parts a aquests espais de ningú que són els hospitals i les clíniques. Néixer a casa apareix com una cosa més carregada de sentit del què sembla. I el mateix es pot dir del morir.

A vegades, el lloc propi somiat es porta dins de tal manera que es dona el cas d'arribar en un lloc i tenir la sensació d'haver-hi estat ja i/o de que el lligam ja existia (Gato Pérez en la Rumba de Barcelona?) o que si més no hi ha una afinitat que ve de lluny.

La noció de lloc propi remet necessàriament a la singularitat. Singularitat derivada no d'un determinisme, d'una fatalitat, sinó d'una tria, d'una elecció. Tant se val si és un lloc d'heretatge: ha de ser triat de nou. I triat entre els molts llocs possibles --si més no teòricament possibles--, encara que l'elecció pugui provocar "un enyor sense límits", com tant bé expressa en un tema anàlog l'escriptora polonesa Wislawa Szymborska¹²¹. La intervenció de la voluntat queda

---

¹¹⁸ Cosa que es podria relacionar amb la idea de la casa com a territori femení. (I el defora, com a territori a conquerir, que atreu i alhora és perillós, pel mascle.) (F.E.)

¹¹⁹ "La chaumière a un sens humain beaucoup plus profond que tous les chateaux en Espagne. Le **chateau** est inconsistant, la **chaumière** est enracinée." (Bachelard, 1948, p. 101)

¹²⁰ Paul Auster, a la seva obra *The Invention of Solitude* (1982), remarca la curiosa rima entre les paraules *room* (habitació), *tomb* (tomba) i *womb* (úter), tot i que reconeix que els jocs de paraules varien d'un idioma a un altre (pp. 197 i 198 de la traducció catalana, B, Edicions 62, 2000).

¹²¹ El poema es titula 'Un gran nombre' i és del recull de 1976 que porta el mateix títol. Aplegats en la publicació

expresada en molts autors. Saramago diu que és portugués, més enllà ibèric i encara més enllà "i si em dona la gana, seré europeu"¹²². Magris (1999, p. 157) diu que tota identitat és un acte de voluntat. I Joan Fuster diu que la cultura catalana és "la meua, per origen i voluntat"¹²³. Aleshores potser a les dues formes de relació amb els llocs que s'han citat més amunt --la via de la raó i la via del sentiment-- caldria afegir el paper del consentiment. El consentiment propi i el dels altres.

El lloc propi també pot ser un lloc de refugi, quan hi ha agressió en un altre lloc, o també quan s'experimenta una sensació de fracàs o de menysteniment en un altre lloc. En aquest cas, el lloc propi no es tria sinó que ve imposat per impossibilitat d'un altre¹²⁴.

I, com ja s'ha dit abans, el lloc propi necessita alguna mena de reconeixament per banda d'altres. Però això pot arribar al punt de que a vegades no és tant que una persona s'identifiqui amb un lloc per una elecció sinó que, en certes circumstàncies, són aquests "altres" els que assignen un lloc a una persona i aquesta l'assumeix de grat o per força, o per una barreja de les dues coses. Per exemple, ser mexicà als Estats Units.

Vista amb un gra de sorra. Antologia poètica, Barcelona, Columna, 1997 (traducció de Josep M. de Sagarra), pp. 105-106. I, més endavant, en el mateix poema:

"(...)

Faig la meua tria rebutjant, perquè no hi ha altra manera,
però allò que rebutjo és més nombrós,
és més dens, més feixuc que no ho havia estat mai.

(...)

Un ratolí a la falda de la muntanya natal:
la vida són uns quants senyals amb la pota damunt la sorra.

(...)

Una casa buida engrandeix pels annexos que l'eco li atorga.
Del llindar estant baixo corrent cap a una vall
tranquil·la, com de ningú, anacrònica.

D'on em ve aquest espai tothora dintre meu?...
No ho sé."

I també Claudio Magris, a *Microcosmos*, ob. cit.: "Viatjar, igual que parlar --igual que viure-- és deixar córrer. Una simple casualitat porta a una riba i perd l'altra. (...)" (p. 77)

¹²² Saramago és citat en traducció occitana per Jusèp Loís Sans Socasau 'Ensenhar galhèc ena escola aranesa', *Aué, Avui*, 26.06.99.

¹²³ La citació de Joan Fuster és del llibre de Miquel Alberola i Vicent Martí, *Fuster sabàtic*, Altea, Edicions Aigua de Mar, 1994, p. 45.

"(...) Diràs que, si tanta joia mundanal va trobar al país de Catai, no s'entén que Marco retornés a casa. I diràs una gran veritat, com jo mateix li vaig dir al mestre Aitó. Però ell em va respondre que per damunt de tot, al viatger el perdia la seva vanitat. Ningú no pot sentir la glòria, va dir-me, com se sent entre la pròpia gent. I davant d'aquesta raó no vaig obrir boca... perquè és ben cert que l'orgull és el més poderós dels pecats."

Alfred Bosch, *L'Atles furtiu*, B, Columna, 1999, p. 106.

El fet de considerar propi un lloc, dóna alguna legitimitat moral sobre ell? Ja s'ha dit molt abans que lloc propi i propietat jurídica del lloc són dues coses diferents. I el dret moral? Potser és al revés, potser és la presència i la vivència en el lloc (l'assentament) el que legitima moralment a fer-ne lloc propi. L'ocupació per la força és una altra història, és una legitimitat imposada per la via de la violència.

El lloc propi té al costat uns altres llocs. Són els llocs veïns. L'etimologia indica que **veí**, del llatí **vicinus**, deriva de **vicus**, barri, districte, poble. Ser veí d'un lloc és viure allà, i és l'oposat a ser-ne hoste. El lloc veí és una mica diferent. Els llocs veïns ho són en tant que són propers geogràficament, i són habitats per unes persones que són veïnes d'allà. El veïnatge vé imposat per la geografia, tot i que es pot prestar més atenció (sigui d'amistat o d'enemistat) a uns veïns i ignorar-ne d'altres. Més enllà, hi ha territoris, llocs forans. Qui ve d'allà és un foraster, un estranger. I si està de pas, és un hoste. Vé de més lluny, és suposadament més estrany¹²⁵.

El límit del lloc propi pot ser desdibuixat. Lloc propi i lloc veí poden tenir zones d'intersecció.

---

¹²⁵ Abans "hospes" era tant el que rebia com el rebut (perquè s'ha desconjuntat?)
igual que és tan veí un com l'altre veí,
o bé tan germà un com l'altre.

[Això és són notes Aracil 1995, però, com fa notar F.E., en català hoste segueix sent tant el que rep com el que és rebut. Tot i que s'usi més en un sentit que en l'altre.
D'altra banda, veure arrel de hoste, perquè hi ha alguna cosa d'enemic, i d'aquí "hostilitat".]

Són veïns els que no són hostes, i són hostes els que no són veïns.
Hoste és el que passa... No té sentit quedar-te a casa del veí, si no és accidentalment.

Hospitalitat són unes relacions especials, perquè:

Veïnatge vé imposat per la geografia.
Per contra els hostes no. Estan més lluny, són suposadament més estranys i, per això mateix, més sagrats.

Recordant l'Odissea:
El protector dels forasters és Júpiter mateix
i maltractar un foraster és greu.
El foraster és més desvalgut, però per això és més sagrat.

En el paganisme hi havia obligació d'atendre'l. El que no respecta un foraster és un indesitjable.
(Aracil, 1995)
Però l'hoste no és de casa. No s'hi ha de quedar.

I ser estranger pot ser com una condemna:
"(...) Per això [Medea] és condemnada al turment més gros, a ser la més estrangera dels estrangers, la més inacceptablement diferent --empesa, per la violència i l'engany soferts, a violar el sentiment més universal, l'amor matern, i doncs a tornar-se, amb la mort dels fills, monstruosament diferent fins i tot respecte a ella mateixa, al seu cor, després d'haver-se tornat estrangera al món on va néixer, la Còlquida, i al món d'elecció, Grècia." (Claudio Magris, ob. cit., p. 78)
"Les meves esclaves em consideren com un estranger, / sóc un bàrbar als seus ulls" es pot llegir a Job 19, 15. I, més endavant, Job diu que un dia percebrà Déu, "I són els meus ulls que el veuen, no un estrany." (19, 27).

La qüestió dels límits és important. Bruce Chatwin explica la manera en que algunes cultures establien els límits dels territoris, a través dels intercanvis d'obsequis; però sobretot la importància de tenir un territori propi (un lloc propi) per a poder comprendre, reconèixer i respectar el del veí i el dels altres en general. En el mateix text, hi ha una definició prou interessant de territori¹²⁶. Potser un dels problemes que hi ha amb els cosmopolites és --a part de l'abús de llenguatge en molts dels casos-- la incapacitat de comprendre el locopolitisme del comú dels mortals.

A vegades pot donar-se el cas que no hi hagi un reconeixement de pertinença a un lloc propi, sigui per resistència per part d'un mateix sigui per manca de reconeixement per banda d'altres¹²⁷.

En grec clàssic:

Xenos vol dir **hoste** (però també estranger). L'hoste té --en principi, hauria de tenir-- tota la consideració, és més que un amic, tot i que sempre és forà. D'alguna manera, és estranger, ésser humà forà.

Barbaros vol dir **estranger**, però ara en el sentit de no-ésser humà (o no-grec). Té una connotació pejorativa: Els estrangers són inferiors, salvatges, incivils, dolents, cruels. El terme grec vé de la simulació de qui no sap parlar i balbujeja coses estranyes¹²⁸.

En llatí:

Barbarus ve del grec i significa: tot altre que grec o romà, però també significa rude, groller, salvatge, cruel.

---

¹²⁶ "He took a pencil from his desk and waved it towards me. 'If I give you this gift,' he said, 'that means "I'm territorial here." But it also means, "I have a territory and I am no threat to yours." All we're doing is fixing the frontier. I say to you, "Here I put my gift. I'm not going any further." It would be an offence if I put my gift too far.

'Territory, you see,' he added, 'is not necessarily the place you feed in. It's the place in which you *stay* ... where you know every nook and cranny ... where you know by heart every refuge ... where you are invincible to the pursuer. I've even measured it with sticklebacks.'

He then gave an unforgettable performance of two angry male sticklebacks. Both were unbeatable at the centre of their territory. Both became progressively more fearful and vulnerable as they strayed from it. They would skirmish to and fro until they found an equilibrium and, afterwards, kept their distance. (...)" (p. 113)

Bruce Chatwin, *The songlines*, Londres, Vintage, 1998 (primera edició anglesa: Jonathan Cape, 1987; traducció castellana: Los trazos de la canción, B, Muchnik, 1988).

¹²⁷ Dues citacions ho poden il·lustrar:

"En el casal espiritual de Catalunya els valencians heu estat tractats com un hoste que només es mereixia de fer estada a la cuina. Ha calgut que ens enderroquessin la casa per trobar-nos junts en la fecunda pobresa i en el somni del futur sostre." (Agustí Bartra, en carta escrita a Joan Fuster el 10 d'octubre de 1950. Figura en el segon volum de *Correspondència*, de Joan Fuster, València, Tres i Quatre, 1999. Citat en article de presentació del llibre per part d'Eliseu Climent, *El Temps*, 772, 30.03-5.04.1999.)

"Urbem Italiamque non pro patria, sed pro hospitio aut stabulo habere" (Considerar la ciutat i Itàlia no com a pàtria, sino com a fonda o hostal), (G. Plini Secund. Text extret del diccionari llatí-català.....)

¹²⁸ Caldria confrontar amb la traducció de textos de les tragèdies gregues feta per Carles Riba (veure doc. IDENT94).

Extraneus vol dir estranger, estrany, foraster, extern. (Extra- = fora?)

Hospes, és l'hosta, el qui dona acolliment.

Repassar tot això amb diccionaris, i espec. Coromines.

Kundera¹²⁹ --referint-se a la poesia de la sexualitat-- cita *El castell* de Kafka, on es troba l'expressió "en un món estranger on el mateix aire no tenia cap element de l'aire natal, on s'havia d'ofegar d'estrangeria" (p. 52), i ell mateix --tot comentant el mateix autor-- parla més endavant de "l'embriagadora bellesa negra de l'estranyesa" (pp. 53 i 54).

Quan una persona o un grup arriba en un lloc des de fora (foraster) la reacció tant per banda dels forans com per banda dels instal·lats pot tenir aquests components, junts o separats:

- curiositat
- sorpresa
- por
- admiració
- rebuig
- despreci
- respecte
- submissió
- incomprensió

La manera com s'amalgamen aquests components és variable, en funció de les característiques dels grups socials i de les circumstàncies històriques i polítiques.

Finalment, per banda dels forans, les actituds possibles es podrien tipificar així:

- Vinculació. Acceptació. Disponibilitat a l'adopció, a la iniciació. Veïnatge (en el sentit de ciutadania). Residència afectiva. Adaptació. Integració. Assumpció.
- Submissió. Servitud. Supeditació
- Indiferència. Automarginació.
- Resistència. Prevenició. Refús. En extrem: desafiament, rebel·lió. [Un mexicà, Guillermo Gómez-Peña, que presenta un espectacle al Macba, diu en entrevista de Quim Aranda (*Avui* 17.06.99) que ser mexicà als EUA és un acte de desafiament. Potser sí. I també pot ser-ho ser ianqui a Mèxic, encara que la jerarquia d'estats no s'hi presta tant.]
- Dominació. Invasió. Ocupació. Implica relació de poder. Superioritat.

I per banda dels que ja són en un lloc (o són d'un lloc, que és diferent) els tipus d'actituds serien més o menys els mateixos, amb els matisos propis de la situació relativa d'autòctons i forans respecte al lloc.

---

¹²⁹ *Els testaments traïts*, B, Destino, 1994.

El forà veu el lloc amb una distància que li pot permetre observar millor, però també li pot dificultar comprendre. L'actitud final depèn molt de la qualitat de la mirada i del sentiment. I deu passar una mica el que passa amb la família: un de dins pot permetre's criticar però s'indigna si un altre fa la crítica.

L'apropiació, la dominació dels llocs pot ser exercida per forans (invasió, colonització) o per autòctons (tancament, exclusió).

A un lloc (a un territori?) una persona o un poble hi pot anar per atracció (gust de viure allà); per voluntat de domini i de depredació; o per acollir-s'hi o refugiar-s'hi, per fugida d'un altre lloc, per raons econòmiques, polítiques, socials o psicològiques. Cada cosa condiona la manera de "ser-hi" posterior. No són coses del tot excloents.

També és important considerar que les raons que porten algú a un lloc no són les mateixes que l'hi fan romandre (cf. Maur Esteva, ident94). Raons per la **mobilitat** i raons per l'**estada**.

Ser de tots els llocs = no ser de cap lloc.

El propi lloc (poble, ciutat, país,...) és com l'extensió de la casa pròpia. Si una casa no és pròpia (no vol pas dir individual, ni tan sols familiar), no és casa. Casa de tots és absurd.

No ser de cap lloc --en la mesura en què es pot produir, potser més improbable abans que ara: abans podia ser el cas de persones singulars, ara pot ser que hi hagi grups en aquesta situació-- deixa als subjectes socials més lliures de lligams però alhora més febles per falta de suport i més fàcilment manipulables per falta de referències. D'altra banda, la llibertat, el plus d'autonomia, per tenir algun sentit positiu, s'hauria de nodrir d'un anterior substrat col·lectiu i aplicar-se a un de nou. Si no, potser és simple descol·locació.

Al "propi" lloc (sigui un "propi" donat o adquirit) s'hi pot estar:

- en actitud sobirana
- en actitud delegada o de servitud
- en situació d'opressió

Caldria distingir entre "estar" en un lloc i "ser" d'un lloc.

Lloc propi, lloc compartit

Si tenir un lloc propi sembla prou important, també deu ser-ho ser capaç de no aferrar-s'hi fins al punt de quedar-hi atrapat un mateix i alhora convertir-lo en un búnquer pels altres. Ja s'ha fet alguna referència a l'oscil·lació entre els dos extrems.

Així mateix, s'ha parlat de que el lloc propi ho ha de ser per un mateix, és clar, però que d'alguna manera requereix també el reconeixement per banda dels altres. Seguint amb aquesta qüestió, es podria introduir la idea de que un lloc propi es carrega de sentit social quan és un lloc compartit.

A veure. El lloc propi és un lloc personalíssim per l'individu que el té com a tal. Però la persona individual pertany en major o menor grau a grups socials de diferent entitat, des de la parella al poble o a la nació. En aquests grups, els individus tenen unes coses en comú. I una d'aquestes coses, i força important, és a vegades el lloc comú a tots ells. Tenir un lloc en comú, compartir el lloc, vol dir compartir percepcions, sensacions, records, història,... Compartir memòria i vivències. Fer-se persona. És un element de cohesió, encara que pot no estar exempt de conflicte.

I encara unes consideracions...

Es tractaria de mirar d'entendre el què passa amb un tema que sembla important pel desenvolupament de les persones i els grups socials: les relacions que mantenen amb els llocs.

Sembla que ara el pensament oficial va en contra del reconeixement d'aquestes relacions, sigui per via de la globalització i l'universalització, sigui per l'altre extrem, l'etnisme, el tipisme: acceptant i desvirtuant el que es reconeix. O totes dues vies a l'hora. Més aviat això.

No és innocent. Persones desarrelades són més dòcils, més fàcilment manipulables, com es deia més amunt¹³⁰.

Un text que s'ha fet famós en les campanyes "antiracistes" i contra les lleis d'estrangeria és aquell: El teu Crist és jueu, el teu cotxe és japonès, la teva pizza és italiana, ..., els teus números són àrabs,... i tú goses dir que el teu veí es estranger? Doncs potser estranger no, però sí que puc dir que és italià, senegalés o lleidatà o empordanès, precisament de la mateixa manera --però amb molt més fonament-- que ho dic tan tranquil·lament del cotxe, la pizza, el fuet, etc. És no dir-ho que és sospitós¹³¹. I aquest escamoteig contrasta amb l'ús i abús per banda de dels mateixos cercles del concepte d'etnicitat, mestissatge, etc. Com també contrasta la coexistència del despreu dels vincles amb els llocs amb el mercadeig de la nostàlgia¹³² dels altres.

En un futur, potser es pot encara recuperar el sentit dels llocs. S'hauria de pensar, però, per on pot anar el sentiment de pertinença en una societat amb tanta mutació social i amb tanta agitació personal. Algú ha parlat de recuperar el silenci. En paral·lel, es podria pensar en recuperar la quietud.

Ser d'un lloc o *ser* d'un altre és una cosa força indiferent en primera instància. Hom neix i/o creix en un lloc sense intervenció pròpia. No es tria. Més endavant es pot anar a parar a un altre lloc, a vegades també sense tria i altres vegades amb una elecció més o menys relativa, segons. Finalment, hi ha un lloc (o alguna vegada més d'un) amb el que hom desenvolupa un sentit

---

¹³⁰ Temps després d'escriure això lleigeixo en un article d'Alfons Quintà ('Totalitarisme cultural', *Avui* 11.12.99, p. 10): "Un home culturalment desarrelat és més ben controlat per l'Estat." Doncs això.

¹³¹ Pel·lícula *Lenny* (dir. Bob Fosse, EUA, 1974). En un de les seves actuacions provocatives l'humorista nord-americà comença a comptar els negres, sudaques, jueus, etc. que hi ha a la sala, i acaba dient que el que dóna força a les paraules és el seu no-ús.

¹³² Mercaders de la nostàlgia: expressió de Jaume Risquete en un article sobre l'organització de la 'Feria de Abril' a Catalunya (*El Temps*, 775, 20-26.04.99).

d'identificació. Què és el que el constitueix? Bàsicament, un hàbit, una atenció especialitzada i una continuïtat, que a vegades --a través d'una educació sentimental-- es dobla de fidelitat. En retorn, es té un marc físic i social conegut i sovint gratificant.

Quan hom canvia de lloc, aquest marc queda en el passat, encara que pot seguir vigent com a possibilitat de retorn. La nova ubicació geogràfica no requereix oblit del passat però sí una nova atenció al lloc present, atenció que probablement portarà a una identificació amb el nou lloc i potser a noves fidelitats.

En aquest exercici sovint s'hi perd alguna cosa i se'n guanya alguna altra. En tot cas, requereix una dedicació, un esforç. Si l'exercici és voluntari, això es fa de gust i constitueix un repte estimulant. Si és forçat, ve més costa amunt, i sovint demana una gran inversió personal i familiar. Però el resultat pot ser finalment el mateix: pot ser que actui com a llast, però pot també renovar l'impuls. I pot ser que obri noves vies, no necessàriament més interessants que les anteriors, però potser que ho siguin. I val la pena fer el que suggereix Ponç Pons¹³³: Si no pots viure a la terra que estimes, estima la terra on vius.

Entre els casos forçats hi hauria els exilis i deportacions i les emigracions per extrema necessitat de guanyar-se la vida. Hi ha grans variacions en tots aquests diferents casos, depenent sobre tot de quines siguin les circumstàncies de partida però també les circumstàncies del trasllat i d'arribada. Tot i això hi ha uns trets bàsics semblants. Sempre hi ha l'imprescindible exercici d'adaptació al nou lloc.

Diu Aracil (1995) que la nostra època no és una època viatgera. És una època sedentària projectilitzada. Disparada.

La mobilitat espacial és al territori el que els canvis d'activitat (i d'altres coses: vestit, cotxe, parella,...), són a la vida social. En la nostra societat, no s'admet estar parat, no et pots aturar. Una altra cosa és que els moviments o els canvis et portin a algun lloc nou.

Els tuaregs diuen que els elefants no s'obliden mai d'un lloc per on han passat.

Alta mobilitat sense moure's de lloc. En un treball anterior (SocCat) hem escrit que més que mobilitat el què hi ha és agitació.

L'aspecte del fenomen de mobilitat que ara es coneix amb el nom de migració acostuma a ser considerat socialment una cosa negativa, traumàtica pels que la viuen. Això deu venir dels grans desplaçaments forçats que s'han produït en la història de la humanitat, i per allò de "qui bé està no es cuita moure". Però també per la tendència social un pèl morbosa a destacar allò que crea problemes. Tendència compartida lamentablement per les ciències socials, en aquest cas per morbo i també per facilitat. Però l'aspecte traumàtic es troba en la imposició, i no pas en la mobilitat. La immobilitat pot ser igualment traumàtica, si és forçada.

Una consideració al respecte podria ser la següent. S'ha fet referència abans a l'expulsió del paradís com primera emigració en els llibres sants de la nostra cultura. Es presenta sempre com la calamitat primigènia, l'origen de tots els mals. Però ens podríem preguntar: per més

---

¹³³ "Màtria", *Serra d'Or*, 477, setembre 1999, p. 23.

meravellós que fos el paradís, què hauria passat si Adam i Eva no haguéssin estat mai expulsats d'allà? No haurien sortit mai? I, si haguéssin volgut sortir, els haurien deixat?

Potser aquest és el joc. **Anar perseguint paradisos i tenir por que ens hi tanquin a dins (o por de sentir-nos tancats a dins).**

Potser en això consisteix l'atracció del fruit prohibit.

Bibliografia (potser treure els marcats **; per posar-los, caldria repassar-los):

ARACIL, LI.V. (1995), Seminari **Casa, presó, camí, frontera**, Morella, juliol, notes.

BACCAINI, B. (1994), "Comportements migratoires et cycles de vie", **Espace. Populations. Sociétés**, 1, pp. 61-74.

BACCAINI, B. (1989), "Distances de migration et cycle de vie", **L'Espace géographique**, 3, pp. 235-238.

BACHELARD, G. (1938), **La formation de l'esprit scientifique**, Librairie Philosophique J. Vrin.

BACHELARD, G. (1948), **La terre et les rêveries du repos**, París, Librairie José Corti. (Les cites són de la 15ena reimpressió, 1988)

BACHELARD, G. (1957), **La poétique de l'espace**, París, PUF. (Les cites són de la 8ena edició, 1974)

BAILEY, A.G. (1989), "Getting on your bike: what difference does a migration history make?", **Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 5, pp. 312-317.

BERTAUX, D., ed. (1981), **Biography and society. The life history approach in the social science**, Beverly Hills, California, Sage.

BONVALET, C.; LELIÈVRE, É. (1989), "Mobilité en France et à Paris depuis 1945: bilan résidentiel d'une génération", **Population**, 3, pp. 531-560.

CLAVAL, P. (1998), "Villes et pluralité des cultures. Problèmes et contextes", **Géographie et Cultures**, 26, pp. 11-24.

CLAVAL, P. (1999), "Los fundamentos actuales de la geografía cultural", **Documents d'Anàlisi Geogràfica**, 34, pp. 25-40.

COHEN, G., ed. (1987), **Social change and the life course, L, Tavistock.

CONINCK, F. DE (1990), "Passage à l'âge adulte et mobilité spatiale", **European Journal of Population/Revue Européenne de Démographie, 4, pp. 377-397.

COURGEAU, D. (1994), "Du groupe à l'individu: l'exemple des comportements migratoires", **Population**, 1, pp. 7-26.

COURGEAU, D. (1993), "Nouvelle approche statistique des liens entre mobilité du travail et mobilité géographique", **Revue Économique**, 4, pp. 791-807.

COURGEAU, D. (1984), "Relations entre cycle de vie et migrations", **Population**, 3, pp. 483-514.

COURGEAU, D.; LELIÈVRE, É. (1989), **Analyse démographique des biographies**, P, INED.

ESPINET, F. (1994), **Teoria dels egodocuments**, B, Llibres de l'Index.

FINDLEY, S.E. (1982), Treure? O cal afegir?

FOGEL, F. (1991), "Récits d'origine, migrations et identités en Nubie égyptienne", **Peuples Méditerranéens**, 56-57, monogr: **Mythes et récits d'origine**, pp. 201-214.

GUTIÉRREZ PUEBLA, J. (1981), "Fundamentos teóricos y metodológicos de los análisis sobre el comportamiento espacial de la población en su realización diaria de actividades", **Geographica, XXIII, pp. 5-21.

GUTTING, D. (1996), "Narrative identity and residential history", **Area**, 4, pp. 482-490.

HABERMAS, J. (1987), **The philosophical discourse of modernity: twelve lectures**, Cambridge, Polity Press.

HÄGERSTRAND, T. (1975), "On the definition of migration", a E. Jones (ed) **Readings in social geography**, Oxford, Oxford University Press, pp.200-209.

HALFACREE, K.H.; BOYLE, P.J. (1993), "The challenge facing migration research: the case for a biographical approach", **Progress in Human Geography**, 3, pp. 333-348.

HALL, S.; DU GAY, P., eds. (1996, 1997 reprinted), **Questions of cultural identity**, Londres i alt., Sage.

HAMMAR, T.; BROCHMANN, G.; TAMAS, K.; FAIST, Th., eds. (1997), **International migration, immobility and development. Multidisciplinary perspectives**, Oxford/NY, Berg.

HARVEY, D. (1993), "From space to place and back again. Reflections on the condition of postmodernity", a BIRD, J. [et al.] (eds) **Mapping the futures. Local cultures, global change**, Londres/Nova York, Routledge, pp.3-29.

HERNÁNDEZ, M.; CALAFELL, F. (1993), "Mobilitat matrimonial i relacions comarcals a Catalunya", **Treballs de la Societat Catalana de Geografia**, 36, pp. 39-84.

JOHNSON, M. (1983), "Professional careers and biographies" a Dingwal, R.; Lewis, P. (eds), **The sociology of professions, L, McMillan, pp. 242-262.

LANGLOIS, A.; CASTONGUAY, C. (1993), "Mobilité géolinguistique de la population de langue maternelle française au Québec et en Ontario", **Canadian Journal of Sociology/Cahiers Canadiens de Sociologie, 4, pp. 383-404.

LIVI BACCI, M. (1999), **Historia de la població europea**, B, Crítica. (or. italià 1998)

MAGRIS, C. (1999), **Microcosmos**, B, Empúries/Anagrama, 1999 (or. italià **Microcosmi**, 1997).

MULDER, C.H. (1993), **Migration dynamics: a life course approach, Amsterdam, Thesis Publishers.

MULDER, C., H.; WAGNER, M. (1993), "Migration and marriage in the life course: a method for studying synchronized events", **European Journal of Population, 1, pp. 55-76.

OFFNER, J.-M.; SANDER, A. (AN INTERVIEW WITH... BY) (1991), "For a geography of trajectories", **Flux**, 5, pp. 48-54.

PASCUAL, À.; CARDELÚS, J. (1991-1992), "Migració de dones i història personal. El retorn des d'Europa", **Documents d'Anàlisi Geogràfica**, 19-20, pp. 81-102.

PASCUAL DE SANS, À.; CARDELÚS, J. (1998), "Migracions a Catalunya: Entre la mobilitat i l'assentament" in S.Giner (dir) La Societat Catalana, Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya (previst pel maig).

PASCUAL DE SANS, À.; CARDELÚS, J. (1990), **Migració i història personal. Investigació sobre la mobilitat des de la perspectiva del retorn**, Bellaterra (Barcelona), Publicacions d'Antropologia cultural. Universitat Autònoma de Barcelona.

PASSERON, J.C. (1990), "Biographies, flux, itinéraires, trajectoires", **Revue Française de Sociologie**, 1, pp. 3-22.

PEREC, G. (1974), **Espèces d'espaces**, París, Galilée.

PUJADAS, J. J. (1984), "Guia general per a l'estudi de l'etnicitat i dels processos migratoris", **Arxiu d'Etnografia de Catalunya**, 3, pp. 139-172.

ROBINSON, V. (1996), "Introduction: The geographical contribution to the study of human migration", a V. Robinson (ed), **Geography and migration (vol. 2)**, Cheltenham, Glos, pp. xviii-xxviii.

SAMPER, L. (1992), "'Carrera' professional i cicle vital: continuïtat i canvi en la socialització ocupacional dels docents", **Papers, 39, pp. 11-21.

SQUIRES, J. (1994), "Private lives, secluded places: privacy as political possibility", **Environment and Planning D, 12, pp.387-401.

THUMERELLE, P.-J. (1985), "Contribution à la reflexion théorique sur la mobilité spatiale des populations", **Espace, Populations, Sociétés**, 1, pp. 11-17.

TRUSSELL, J.; HANKINSON, R.; TILTON, J., eds. (1992), **Demographic applications of event history analysis, Oxford, Clarendon Press.

WERLEN, B. (1993), **Society, action and space. An alternative Human Geography**, Londres/NY, Routledge. (ed. original alemanya: **Gesellschaft, Handlung und Raum**, Stuttgart, Franz Steiner, 1988)

WHITE, P. (1985), "On the use of creative literature in migration study", **Area**, 4, pp. 277-283.

WOLCH, J.; DEAR, M., eds. (1989), **The power of Geography. How territory shapes social life**, Boston, Unwin Hyman.

WOLPERT, J. (1964), "The decision process in spatial perspective", **Annals of the Association of American Geographers**, 54, pp. 220-229.

000000000000000000000000

Bibliogr. mirada i que he deixat de banda:

DEAR, M. (1997), "Identity, authenticity and memory in place-time", a S. Pile i M. Keith, pp. 219-235.

HALL, S. (1995), "Negotiating Caribbean identities", **New Left Review**, 209, pp. 3-14.

PILE, S.; KEITH, M., eds., (1997), **Geographies of resistance**, Londres, Routledge.

SOLER I AMIGÓ, J. (1995), **Els enllocs**, B, Fundació de Serveis de Cultura Popular i Ed. Altafulla.

VERHELST, Th. G. (1989), **No life without roots: Culture and development**, Londres, Zed, 1989 (Zona ed.; ed. original francesa: **Des racines pour vivre**, París, Duculot, 1987).

Reconeixement – NoComercial – SenseObraDerivada (by-nc-nd): No es permet un ús comercial de l'obra original ni la generació d'obres derivades.

You are free: to Share — to copy, distribute and transmit the work

Under the following conditions:

Attribution — You must attribute the work in the manner specified by the author or licensor (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).

Noncommercial — You may not use this work for commercial purposes.

No Derivative Works — You may not alter, transform, or build upon this work.

Notice — For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.